KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf. November—December 1889. 6-ik füzet.

A BIBLIA AZ ÉLET.

Szokták a bibliát könyvek könyvének is nevezni. Ugy akarom ezt magamnak magyarázni, hogy a biblia különösen vallással, hittel és erkölcsi törvényekkel foglalkozik s csak ezek lehetnek tárgyai, a többi könyvek pedig másféle tudományokkal: természettudományok, történelem, számtan, csillagászat stb. És ezek a tudományok különkülön és együttesen lehető biztos anyagot adnak a hit és vallásos fogalom szerzésre. Mert ha azt kérdjük magunktól, hogy mi a vallás, erre a legtermészetesebb és ellent nem mondható felelet az lehet: a vallás az Istennek megismerése és tisztelete. S már a biblia szavai, sőt minden gondolkozó ember szerint is Istent csak a nagy mindenségből s az ő munkáiból, a teremtett világ rendjéből lehet megismerni. Kétségtelen dolog pedig, hogy a világot, a teremtett dolgokat, azok rendjét és törvényét, valamint a történelmi eseményeket is a szaktudományok elég buzgalommal és nagy ellenőrzéssel vizsgálják és kutatják. A bibliamagyarázókon van tehát a sor a felfedezett és felfedezendő természeti és történeti igazságokból a legmélyebb és legtisztább hitet és meggyőződést terjeszteni Isten létéről, teremtő erejéről, mindenhatóságáról, mindenütt való jelenlétéről stb. stb. Mert midőn ez által terjesztetik a tudás, másfelől az Istenről való hit is tisztább és világosabb leend; mert csodálatos, de ugy van, hogy az embereknek egy nagy tömege ezen tudás hiánya miatt hajlandó a képtelen dolgoknak hivésére, ugyannyira, hogy a tudatlan ember előtt nem is hit az, a mi nem képtelen és babona.

Nekem ugy tetszik, hogy a biblia talán azért, mert évszázaktól fogva van közhasználatban, mert az egyes házaknál s minden templomban megvan, abból mondatokat idéznek, melyek megnyugtatók, vigasztalók, feddők, utbaigazitók, — ugy tetszik, mondom, mintha a bibliához, körülötte, benne, alatta, felette vagy akárhol, hozzá volna kötve az Isten eszméje — s valamint elvétett dolognak tartom, hogy a bibliából magyaráztassanak meg azok az igazságok, melyekre a szinképelemző eszközök, a górcső, a retorták, az analysis és synthesis és a

különböző ásatások, kutatások s mindennemü tudományos eszközök vezetnek, éppen ugy a lélek aberratiojának tartom, ha egy-egy erő, annak tulajdonsága, tegyük fel, a nehézkedés vagy a delej, vagy bármelyik is, a melybe Isten koronként bepillantani enged, már azzal valaki Istent helyettesiteni és azt az erőt Isten trónusába emelni akarná.

Azonban a vallás nemcsak Isten megismerésében, hanem Istennek tisztelésében is áll; Isten tisztelése pedig az ő akaratjának teljesitése, mely szerint a ki Istent tiszteli, mindig oly dolgot cselekszik, mely által Istennek jó tetszését és saját lelkiismeretének nyugodalmát megnyerheti; és a mi őt mind a jelen, mind a jövő életre nézve megnyugtatja és boldogitja. De van-e irott törvény az Isten akaratja felől? És ha van, miből győződhetik meg az ember annak igazságáról? Nekem ugy tetszík, hogy ez a törvény, a mely oly sokféle könyvben van megörökitve — nevezzük erkölcsi törvényeknek — igen tágas és sokszor egymásnak ellentmondó. Keresztezi azt az érdek, a megélhetés, a létfenntartás, a haszon-principium és sok másféle érdek, ugy, hogy ezekből lehetetlen megállitani: mi az Isten akaratja; mert ezen elvek követése mellett igen jól meg lehet nyugtatni a lelkiismeretet, a rosz cselekedetben is, és alig egy-két bűn marad fenn, az is helyi szokás szerint, melynek elkövetése a lelkiismeret vádoló hangját felkölti. Valamint megforditva ez áll az erényekre nézve is. Egy tekintetet vetve a költészeti irodalom egy nagyobb részére, látjuk, hogy a következetesen véghez vitt bűnös cselekmények sokszor oly szépen és nagyszerüleg vannak festve, hogy a kicsiny és a cselekvényekhez nem eléggé mért Nemesis nem képes elnyomni azt a titkon felkelő vágyat, hogy ő is ugy szeretne élni, ő okosabb lenne, elkerülné azt a forduló pontot, mely a Nemesisnek oka volt. Irott vallásos törvénykönyv a sok bölcsészeti és költészeti iromány közt egy van: az Isten kijelentése az evangeliumban, nem ís téve hozzá az apostolok magyarázatait, annál kevésbé a későbbi sz. atyák magyarázatait és a felekezeti elfogultság s önzés szülte határozatokat, melyeket, ha magokban kötelezőknek ismernénk el, akkor igazán nem leszünk képesek megkülönböztetni a bűnt az erénytől, a szépet a rúttól.

Ám az emberi természet nincs s nem is lehet megelégedve csak azon hittel, hogy a Jézus mondta, hogy az evangeliumban van megirva. Mint a természeti dolgok vizsgálásában az értelem a legvégső okot keresi, s a dolgokban nyilatkozó törvényből mondja ki: igy kell lenni, mert igy kivánja az erők felfedezett tulajdonsága; az erkölcsi életben is azt kérdi: miért ez a parancsolat isteni kijelentés? mivel

van az szentesitve? Mi annak a criterionja? Vajjon csakugyan Isten akaratja-e s nem egyes, gonosz, haszonleső emberek találmánya?

Tolstoj Leó grófról irják, hogy terjedelmes bírtokán palotájában iskolát nyitott a község 40—50 gyermekeinek. Ez iskolában a tanítónak nem volt szabad fegyelmet gyakorolni, büntetést szabni, rendelkezni, hanem a harang szavára önként felgyülekező gyermekek azt cselekedték, a mit akartak: könyvet kértek elő, tanultak vagy dulakodtak, sirtak, hogy maguk közt fejlődjék ki a törvény, a mi aztán szabály lett közöttük. Tolstoj Leó gróf terjedelmes munkát ira megfigyeléséről, s ennek következtében a fegyelem és törvényről, a mi a gyermekek által fejlődött ki, s a mi annálfogva a leghelyesebbnek nevezhető, mivel az az emberi, sőt gyermeki megromlott természetnek volt kifolyása. E tanulmányt egy franczia iró leforditotta. Előbeszédében magasztalja az eljárást, mint olyant, mely által a polgári és politikai társadalomban lehető positiv törvények a leghivebb kinyomata lenne az emberiség kivánalmainak és szükségleteinek, a nép szava Isten szava lévén.

Következnék tehát ebből, hogy az evangelium nyomán a keresztény morálban érvényben levő törvények igaz voltának is ily eljárás lenne a probája, hogy valjon isteni kijelentés volna-e. De miként lehetne ma a föld annyi millió lakosai között e kisérletet végbe vinni? Azonban erre most nincs is szükség; végbe ment ez az experimentatio az első emberpár teremtésétől fogva — s midőn a bűn e földön sok évszázak mulva ismét elszaporodott, a vétek és erény összezavarodott . . . végbe ment a kisérlet ujra az özönviz után egy-egy szigeten megmaradott nehány ember s azoknak elszaporodott családja között, és ezek a tapasztalatok hagyományként megmaradtak, feljegyeztettek, és Isten az emberiség természetéhez s czéljaihoz az abból folyó igazságokat, kivánalmakat koronként s végűl sz. fia által az evangeliumban kijelentette. Az emberíség az ő életével csak sietteti az ily katasztrófális uton való kisérlet megujulását, ha nem is az özönvizzel, de a háboru tüzével. Ma tehát a keresztény morál méltán alapszik az evangelium igazságain, a Jézus életén és példáján, mint isteni kijelentésen.

Igaz, csak nehány lapra terjed a Jézus evangeliuma, de ez mégis elég az emberiség boldogitására és üdvösségére. Csak hét alaphangból áll a hangok összesége, de ki képes kiszámitani az ezen hangokból összeállitott vagy állitandó elragadó, leverő, lelkesitő, buzditó stb. dallamokat, melyek végtelen változatokban alakulnak az emberi érzelmek fejlődése és mivelődése szerint. Nem négy elem alkotja-e az

életműszeres lényeket? s mily végéremehetetlen a különböző egyének sokasága, melyek az átomok különböző mennyisége és elhelyezkedése által alkotják a föld organicus szépségeit. Az Isten akaratja is kétségbevonhatatlanúl nyilvánúl a Jézus által kijelentett, az evangeliumban megirt igazságokon. Ez igazságokat magyarázták az apostolok, a későbbi theologusok, vulgó sz. atyák, magyarázta az egyház, az állami, politikai közvélemény, igazgatás és igazságszolgáltatás, magyarázza a költészet, szépirodalom és müvészet kisebb és nagyobb sikerrel és kisérlettel, és keresi azon igazságok nyilvánulásait, melyekből az isteni főbölcseség koronként egy-egy vonást a föld különböző népeinek juttatni akar, az emberiség tökéletesbűlése, a sziv és lélek nemesebb érzelmei szerint. Emberré lett Isten Jézus vagy Istenné lett Ember Jézus, vagy természetes ember utján történt a kijelentés? az az Isten igazságaiban változást nem tesz, az egyik épen olyan csodálatos, mint a másik, a melyre a meg nem érthetés annyit szokott mondani, hogy mysterium, sz. titok . . . s a mely szintugy, mint Buddha átváltozása, a Shakia Muni legenda, Isis és Osiris és a görög theogoniai személyek, a közvetlenség erőtelen gyarlóságainak bizonyitékai.

Igen érdekes volna az evangelium e törvényeit rendszerbe szedni. Tették is ezt az ugynevezett moral philosophiai munkákban. De az nem teszi nélkülözhetővé az evangeliumban elszórva levő mondatokat, parancsolat — parabolák — hasonlatok által kifejezett nagyértelmü igazságokat, a Jézus életében előforduló szép és megható eseményeket stb. stb. Szebb az ugy a mint van elszórva az evangeliumban. Minden lélek tud abból szép és szebb morált, eszményt alkotni a végtelen tökéletességig. Mert feltaláltatik abban akár az egyes lelkek nyugalmára, akár a jövendő reményeire, akár a polgári, vagy egyéni élet szabadságára és az állami életre vonatkozó dolog a legujabb eszméig: a tiszta, a szabados, a jogosult socialismus legnemesebb értelemben vett fogalmáig. Csak kérdezni kell ugy a mint a Jézus által kijelentetett, ugy a mint az Istennek akaratja, ugy a mint azt a sziv, lélek, lelkiismeret és az emberiség előbbre haladó tökéletesedése kivánja, ugy a mint azok felett az isteni szeretet, bölcseség eszméje leng.

Istennek e kijelentésbeli igazságait tehát tudni és abban feltétlenül hinni szükséges. Mert ezek épen ugy alapjai az életnek, mint az a tiz alapszám, melyből a legnehezebb logarithmus kiszámitható; mint a legegyszerübb háromszög alak, vagy három oldalu pyramis, melyeken alapszik az összes előfordulható szabályos és szabálytalan alakok és testek alakja.

De mit ér minden tudás és ismeret, ha azt az egyén fel nem dolgozza, vérivé, természetivé nem változtatja, jellemét azokból meg nem alkotja? Mi haszna van meg a földben minden anyag, ha a tölgy vagy jasmin-bokor, a viola vagy czedrus nem képes azt assimilálni, magába felvenni, magát abból felépiteni? Nem tudom, hol van az emberi lélek azon gyökérszála, az organismus azon végső titka, mely a szellemi táplálékot feldolgozza. Az agyvelő-e az, hová az érzések mennek? A vér-e, a melyben az feldolgoztatik? Az átomoknak különböző elrendeződése a molekulákban? Vagy a legvégső parányok közt levő valamely összefoglaló erély? De habár ezen lelki táplálkozás és nevekedés processusának titka ismeretlen, s a phsychikai alakulás nemcsak physikai uton történik is, a tapasztalás mutatja, hogy az ember jellemét képezheti, lelkét tökéletesitheti, jó, igaz és becsületes ember lehet, mint lehet rossz és gonosz — szóval: hogy az ember lehet erényes vagy lehet bűnös. És az emberi test organismusának a legvégsőbb részletekig való vizsgálása, mint olyan anyagnak összetételei egy testben, a mely test az emberi lélek, szellem, akarat, szabad határozás hajléka — ezeknek vizsgálása által épen nem következik a vallás és hit tekintetében való materialismus: mert az emberi testnek legrészletesebb ismerete után is a végeredmény az volna, a mi a teremtésről irt I. könyv II. rész 7. versében van megirva: „Formálta az Ur Isten az embert a földnek porából és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét s ugy lett az ember élő állattá." A lélek az emberben az, a mi érzékek alá nem jöhet, a mi a materialismus minden vonzó tana mellett is a hit regióiba tartozik, s e hitet a gondolkozó és érző ember nem nélkülözheti. Hanem következik inkább az, hogy az ember testét és lelkét csak Isten kegyelme után tökéletesitheti. Az az, hogy nem egészen saját szabadakaratától függ képesithetése, hanem végéremehetetlen isteni okokból is, vagy más szókkal: nem lehet egészen tudva az isteni elrejtett erőnek mi bennünk levő törvénye, s éppen azért a legmegfeszitettebb akaratnak is nem lehet sokszor az a következménye, mit várhatnánk, csak a magunk akaratját és erejét véve tekintetbe, s nem pedig az Istennek minden dologba, az összes világba helyezett, megmásithatatlan törvényét. Két tényező van e szerint a lelki világ épitésére: az ember akarata egyfelől, másfelől az Isten törvénye és e kettőnek összetalálkozása adja a kivánt eredményt: a tökéletességet és a léleknek teljes örömét. És csak ezen felfogásból lehet megérteni Pál és Jakab apostolnak az Isten akaratja felől egymásnak ellentmondó magyarázatát, mely szerint Pál azt mondja: megigazu-

lunk hit által és nem a cselekedetekből. Jakab apostol pedig igy szól: a hit jó cselekedetek nélkül meghalt ő magában.

Azonban azon pontig, a hol az ember öntudatosan és szabad akaratból cselekszik, a hol kezdődik, hogy a jót, szépet és igazat, magáért a jóért s szépért, igazért cselekszi és nem a jutalomnak reménysége, a büntetésnek vagy gyalázatnak félelme miatt, a hol az önzés és a közvélemény hatással reá nem bir, hanem ezeken felül emelkedve ösztönszerüleg s a szükségesség érzetéből kifolyólag él, cselekszik s épiti lelki világát — ezen pontig — mondom — még van egy kis tér s talán ez az a punctum saliens, a hol az erkölcsi és jellemképződés már gyökeret kezd verni. Úgy látszik, van igaz abban, hogy a lélek székhelye az agyvelő s annak fejlődése kapcsolatban van a gyakorlattal s midőn az agyvelő-duczok és tekervények, annak tömöttsége és sulya épül, ez már szükségességét érzi s megköveteli a szellemi anyag összehordást, hogy abból épitkezzék, éppen mint a növény és állati test, ha már a csira megmozdult, ösztönszerüleg indittatik a táplálék fölszedésére; mert bármily módon történjék is, annyi bizonyos, hogy lélek test nélkül nincs, s a testnek a lélekre, a léleknek a testre kölcsönösen alakitó befolyása és szüksége van. Elvontan a lélekről nem igen lehet szólani, sem müveletét bizonyos hasonlitások nélkül kifejezni, s igy azt lehet mondani, hogy miként a magszemben a csira évekig mozdulatlan marad, a lélek is csak reáható dolgok befolyása alatt fejlődhetik.

Kétségtelen dolog, hogy az állatok az őket környező vidék szinét, sajátságát veszik fel és idők multával azokhoz hasonulnak; bizonyos hogy az emberi test- és lélekre is befolyással van a vidék, az égalj, a föld physikai alakulása, s önkénytelenül azok szerint alakul s annak megfelelő természetet veszen fel, Schauvin k. a. első kisérletétől kezdve, ez már kétségbevonhatatlan. Az emberben is utánzási ösztön van s ez jellemére, természetére nagyban befoly, sőt majdnem egyedűl ez alkotja. Elismert igazság, hogy a példák alkotják a gyermek s igy az ember természetét. Az erkölcsiség is példák által fejleszthető, azoknak folytonos látása és önkénytelen gyakorlata által, mig aztán a lélekre és testre nézve egyaránt közszükségessé válik, tehát olyan állandó és szilárd lesz, hogy a megtisztult lelkiismeret őrködik felette.

A rajzolás egy a legszebb a müvészetek közül. S ki az a ki rajzolni nem tud, ha technikailag nem is, de képzeletileg? Hiszen már maga a képzelés nem egyéb mint rajzolás, s a ki eszével képzelni nem tud, azt butának szokták nevezni. És miként nyerheti a

rajzoló a lehető magas tökélyt? Bizonynyal kisérletek és utánzás által. Előbb papirosról vagy vászonról egy képet kisért hasonlóan lerajzolni, később a természetből valamely virágot, állatot, arczot ellesvén, annak tulajdonságát s psychologiai kinyomatát, még később képzeletből az emberi vagy más arczon mutatkozó indulatok vonásait: örömet, haragot, meglepetést, nyughatatlanságot, epedést, elcsüggedést stb. stb. s végre annyira viszi, hogy a rajzán egy-egy vonás teljes és a megszólalásig hü kifejezést ad annak, a mit akar, s igy mester és müvész lesz belőle. Nem oly hamar ugyan, mint itt le van irva s annálinkább elolvasva, hanem sok idő, sok gyakorlat után s nem is oly könnyen, hogy bárkiből müvész lehetne, mert arra különös megfigyelő, észrevevő tehetség kell, a mit isteni ajándéknak — donumnak — neveznek, azonban legalább dilettans mindenkiből lehet, ha akarata van. A mint van a rajzolás müvészetében, ugy van a lélek jellemképzésében is, szintugy modell után utánzással lehet megszokássá, természetté váló jó tulajdonságot elsajátitani s embernek magát erkölcsössé, jellemessé képezni.

De kik azok a mintaképek, a melyekből a gyermek, az ifju, tehát a leendő ember jellemét, erényét megalkotja? Első sorban a szülők, a család, odaértve a cselédséget is s azt a környezetet, a melyben a gyermek világa lefoly, azután az iskola, tanulótársai s főként tanitója, ki legtöbbször rajzolódik lelkébe s kihez bizonyos tisztelet kell hogy kösse; később mint ifjunak azon házasság is, a hová belép s mindenesetre a másik nem, férfira a nő, nőre a férfi, kik egymás jellemére nézve kétségen kivül a legnagyobb hatással vannak, e mellett az olvasmányok, történelmi, ethnographiai tanulmányok, legvégűl a társadalom, a melybe belép: az igazságszolgáltatás, közigazgatás, minden hivatal és intézmény s azok egyénei. Elvitathatlan dolog, hogy ezek az elemek, melyek a parányokat szolgáltatják a léleknek az ember erkölcse és jelleme épületéhez. Ha már most a szülők rosszak, czivódók, a környezet erkölcstelen, a tanitók gyülölők, fennhéjázók, szeretetlenek, a hivatalnokoknál részrehajlás, kegyetlenség, az intézményekben corruptio volna, az érdem háttérbe szorúl, a nyegleség előléptettetik, az egyház babonás, az irodalom sikamlós — egy szóval, ha oly állapot jönne elő, melyről a latin classicus költő a rossz időkről szólva monda: fugere verumque pudorque (eltávozott a földről az igazság és szemérem). Minő képek, minő modellek lehetnének ezek a leendő emberiségre nézve? Az élet egy hatalmas fényképforrás s a lélek olyanná lesz, a minő képet vet ama fényforrás s nincs az a hatalom, mely e képekről

más jellemet adjon, mert az Isten igaz és meg nem csalattathatik.

De megtörténik, hogy a mit a családi élet és környezet ront, azt helyre hozza a iskola; a mit az pusztit, a jó olvasmányok, a társaság, egy lelki megrázkodás, egy biztató, bátoritó szózat s miként a piros folyadékból egy csepp egy pohár vizben szétoszlik s egészen megfesti, akként a lélekre cseppent egy eszme szétoszlatja a lélek sötétségét s felépiti a becsületes erkölcsiségnek fáját minden virágaival; de szintén megtörténik, hogy a legszebben kezdett pálya egy bűnös indulat, egy kiszámithatatlan percz eseménye által összeomlik. De mind ez csak az Istennek véghetetlen kegyelméről tesz bizonyságot, a ki ugy akarta, hogy az ember életéhez legyen nőve, avval kapcsolatban álljon egy soha meg nem semmisithető eszme: az Isten. Ugy van ugyan mondva az irásokban: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok. Ám az Isten mégis igen magas eszménykép az erőtelen ember számára. Kellett egy közvetitő, megváltó, a kihez az a nagy távolság, mely van Isten és ember között, a reménytelenség leverő gondolatával ne tegye lehetetlenné a törekedést, az eszménykép utólérhetését. E közvetitő, e megváltó a Jézus, ki egyedül lehet méltó eszményképe az embernek, ki magáról igy nyilatkozott: Én csak azokat mondom, melyeket az én mennyei Atyám reám bizott.

Vannak a régi és ujabb kornak kitünő jellemei; de akár Plutarch jeleseinek embereit, akár a későbbi s ujabb kor hazafiainak életiratait látjuk, nagy erényeik mellett mindig látunk apróbb fogyatkozásokat és ezeknek életiratai éppen nem gyengitik a Jézusban felállitott eszményképet, sőt azt világositják. És e mellett a Jézus titokzatos születése, előre való megjövendöltetése, a népeknek hozzákötött váradalma, Istentől való megigértetése által már a tökély és szentségnek dicsfénye veszi körül s a lélek önkénytelenűl vonzódik hozzá; s minél mélyebben gondolkozunk élete folyamára, nyugodtságára, szeretetére, feláldozó készségére, s minél többet foglalkozunk lelkének erélyeivel, annál önkénytelenebbűl csatlakozunk hozzá, hasonolunk erényeihez és annál tökéletesebb birálói leszünk magunk és embertársaink viselkedéseinek, mert tudjuk, hogy a mi bizonyságtételünk az Isten kijelentett igazságán alapszik.

Mondhatná valaki, hogy a Jézus a férfi nemre nézve ha lehetne is eszménykép, de a nőnem lelkülete, erénye sokban különbözik. Az erény: a szép, jó és igaznak nincs ugyan nemi megkülönböztetése, mindamellett a nőnemet ékesitő önzetlen szeretet sehol oly tiszta magasztosságban nincs kifejezve mint az evangeliumban.

Megható az anyai aggódás, a félelemmel őrzött gyermek iránti gondoskodás és annak halálán, a fájdalom könnyei között, Isten akaratában való szelid megnyugvás. Résztvevő szánalomra indit az eltévelyedettnek könnye a Jézus lábainak, a megbocsátás hitének, a női szépség hajszálaival való törölgetése, az ártatlannak szenvedésén való siralom — a feltámadásnak sejtelme, annak reménye, hite s azon való öröm stb stb., a melyek az evangeliumban, mint szentesitett női szép tulajdonok mai napig is alkotják az egyedűl szép, tiszta, vonzó, megható női erényeket.

Meg vagyok győződve, hogy az evangelium az, a melyben való hit, annak eszméi és igazságai szerint való élet teheti az embert becsületessé, jellemessé, erkölcsössé s ennélfogva a Jézus leginkább lehet eszményi példánykép és az evangelium méltán foglalhatna helyet a salonasztalokon, a hivatalnokok könyvei, az ügyvédek törvénytára, közt földmivesek, kereskedők, katonák, sportmannok s minden rendü emberek házánál és szivében.

* * *

Ugy itélem, az volna befejezésül hátra, hogy mindezekből a következtetést levonjam. Én levontam magamnak. A t. olvasó, ha csakugyan olvasásra és gondolkodásra méltatja e sorokat, kell hogy magának levonja.

Nekem az jut eszembe, hogy br. Eötvös József cultus és oktatásügy minister, midőn a haza javára az általános tankötelezettséget szükségesnek itélvén, törvényerőre emeltette, csakhamar szükségét látta a felnőttek oktatásának is. E tárgyban társadalmi mozgalom is indult volt meg. S ha korunkat némelyek vallástalannak hiszik — értvén ez alatt a nem legnagyobb hűséget, megbizhatatlanságot, szédelgések különböző nemeit, a tiszteletlenséget, a tekintély el nem ismerését — s mindenek között a jobbak közvéleményének ezek feletti tehetetlenségét: akkor a gyermekek vallásos oktatása vasárnapon, mivesnapon s minden napon, a főleg jó példák és éppen a nagyoknak jó példája s az általános vallásos közvélemény által eszközölhető.

Csegezy László.

UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-IK SZÁZ ÉVBEN.

II.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE ESZTERGOM VIDÉKÉIG.

Ötödik Közlemény.

Válaszuti következőleg folytatja a pécsi disputatio történetét:

Bemenék Máthé uramhoz mesteremmel egyetemben, Bereki Istvánnal, Andrásnak öcsével. Tisztességes köszöntésekkel egymást köszöntők és beszélgetések után intők arra, hogy míg ebédi készűlne, addig szélylyel járással mulatoznánk és beszélgetnénk. El is indúlánk mind az gazdával egyetemben és egy kevés ideig István deák házánál beszélgetvén, kivel Máthé uramnak azelőtt is volt ismerete, Rácsai hátra szóllíttaték tőllünk boltjához. És barátságos kérésekkel mikor István uramtól intetett volna Máthé uram, hogy az holnapi napon velünk egyetemben ő vendége lenne, engede az kévánságnak. És ezután ketten magunknak szakadván, kezdénk az magas hegyre hágni,[1], melyről Orbán lator nagy vas szegekkel megszegeztetett hordóban alá hengeríttetett vala 1588. esztendőben, szintén farsangnak hetiben. És minek előtte arra az helyre jutottunk volna, kezdém Máthé uramat inteni arra, hogy ha az mi városunknak látásáért ennyi fáradságot felvött, hogy ide jőjön: cselekedgye azt is, hogy ez mi kicsin gyülekezetünket praedikálásával megörvendeztesse. De ő kegyelme erre mindaddig is, míg az híres-neves Tettyének kútfejéhez és bőséges forrásához (mely harminczkét malmot éjjel-nappal forgathat; kinek alá folyásából Pécsnek hostátja, mely Buda felől vagyon, neveztetik Malmos Sídnak[2]) jutánk, semmit nem felele. Hanem csak beszélgetés közben jelenté ezt, hogy ő neki senki háborúsága, patvarkodása nem kellene; hanem ha akarnók, írással (mint Tolnai Lukácscsal is cselekedett, kit végre meg is győzött és térített) kész volna velünk tusakodni, és így kinek volna igassága, megpróbálni.

---

[1]) István pap tehát a felső bosnyák városban lakott, a Tetyeutczában. A Mindenszentek templomával átellenben ma is áll a tornáczos kis épület, melyben néphagyomány szerint a pécsi püspök lakott a török uralom idején. A pápai követ Stamir Bonifácz István volt ez a püspök, ki Pécsen időztében az akkori plebánia-épületbe szállt, mint István diáknak vendége. V. ö. Dr. Gerecze Péter: Pécsi képek. Vasárn. Ujság. 1888. 39. sz.

[2]) Síd, séd a. m. patak. A ma úgy nevezett „bosnyák város" lesz a háromszáz évvel ezelőtti „Malmos Síd."

De erre én is kötelezem vala magamat, hogy énnékem is nem kellene senki visszavonyása és ugyan erős fogadásokkal bátorítám az uraim részéről is, kikről ezelőtt emlékezém, miképpen kezdették volt el ez dolgot a prédikátorok között,[1] hogy semmit ne félne, mert bennünk afféle lélek nem volna, mely titkos gonosságra, nyelvünknek fogadása ellen ösztökélne és gyilkos természetű haragra ingerlene[2]; hanem igasságszerető és békeségkévánó lélek lakoznék mi bennünk és mi közöttünk. Azért az mi kévánságunknak bízvást engedgyen és nyavalyátúl [veszélytől] semmit se féllyen. Ezeknek halló bizonsága volt közöttünk Stephanus Berekius, mert ő is hozzánk érkezett vala az magas hegyen jártunkban. Mikor azért illyen és töb efféle heszélgetésekkel jutottunk volna az híres vízfőhöz, és abban Máthé uram megmosdozott volna, hírtelen mosdásából felállván, így kezdé el kérésemre való feleletit:

— Tisztelendő György uram! Kegyelmed hivatallya és tisztessége ez, hogy engemet kérj és ints az itt való praedikálásra. Énnékem is mind az én hivatalom. mind tisztességem azt adgya tennem, hogy az kegyelmetek kévánságát meg ne vessem. De hogy az én cselekedetem nagyobb bátorsággal lehessen, és kegyelmed is, hogy ne láttass(ék) te magadtól engemet ez dologra ingerleni: ezt akarom, hogy bátor az kegyelmed frateriben[3]) is kettő vagy három jelen lenne, hogy ők is ne vádolhatnának, miért ok nélkűl és vakmerőségből cselekedtem ez dolgot.

Kire én így felelék:

— Szerelmes Máthé uram! Ha kegyelmednek az kévánsága: mi nem vagyunk oly urak, hogy egymás szavát meg nem hallgatnók.[3] Én ottan izenek és tudom, hogy el nem mulatják intésemet: oly erkölcsöket tudom az uraimnak.[4] De Máthé uram, tudod-e, mint vagyon az dolog: csak az bizonyítassék meg, ki légyen illyen forrásoknak illyen nagy magas kősziklából kihozó istene és teremptője, — minden kétséges dolgunk meglészen az isteni ismeretben és helyre hozatik minden tévelygés. Én a mint hallom, N a g y - S z o m b a t felé közönséges esküvésnek formája ez, még csak beszélgetés közben is: E s k ü s z ö m a z H á r o m s á g I s t e n r e ! Mellyet kell tudhatni; mennyivel inkább, ha ugy vagyon.[5] Mert én az Isten törvényéből azt mondom, hogy az az igaz Isten, kinek nevére meg kell eskünni. Ha azért az esküvést kell adni az Háromság istennek, ebből azt mondom, az leszen az igaz isten és az leszen az illyen ékes dolgoknak teremptője. De hogy ez így lehessen, bizonságát kívánom kegyelmedtűl: mely helyen tegyen az irás erről tanút, hogy kétség nékűl elhiszszük.

Ezekre M á t h é uram ezt felelé:

— Én is mondom azt, hogy valaki nevére megkeresztelkedem és

[1]) T. i. a földvári sokadalom alkalmával.

[2]) A nagyharsányi disputatióra czéloz.

[3]) A pécsvidéki unitárius papságot érti.

[4]) E hely arra enged következtetnünk, hogy Válaszuti, mint Pécs első papja, nagy tekintélyben állott a pécsvidéki unitárius papság előtt, vagy, a mi azzal egynek látszik: ő igazgatta ez egyházkerületet. Megerősíti e feltevést az, hogy a reformátusoknak is esperességi székhelyök volt 1572 előtt Pécsen. V. ö. Lampe. 672. 679.

[5]) Itt némi hiány látszik mind a szövegben, mind az értelemben.

valakinek nevében hiszek, hogy annál nagyobbat nem akarok ismerni és vallani. Mert Christus urunk is nem ok nélkűl mondotta: Hisztek-é istenben? én bennem is hidgyetek. Jo. 14. Ha hinni kell azért ő benne, mint az atyában: következik hogy ő is olyan isten légyen, mint az atya és azért mindeneknek teremptője.

De azért én erre ellenben vetém Mósest. Exo. 14. Ha valakiben hinni annyit teszen, mint mindeneknél nagyobbnak ismerni és teremptőnek hinni: így Móses teremptő lészen, mert ő benne hitt az sidóság, minekutánna az Vöröstengeren szabadulását Pharao kezéből ő általa látá. — De ezt Máthé uram igaznak lenni tagadá és ezt mondá, hogy: Hittenek Mósesnek, de nem hittenek Mósesben. Én penig erre az sidó textust hozám, melyben így vagyon: Hínek [így] Istenben és hínek az ő szolgájában, Mósesben. —

Erről az Máthé uram mondá: Ammint én eszembe veszem, igen megaláztátok az Christust és semmivel többet néki nem akartok tulajdonítani, mint egyik prophetának.

De én erre: Nem úgy vagyon az dolog. Mert mi azt véllyük ő felőlle és annyit tulajdonítunk ő néki, mely méltóságban sem Mósest, sem az prophetákat, sem az angyalokat nem akarjuk ismerni. Mert eggyiket sem tette az isten az egész gyülekezetnek fejévé és urává; de e Jésust Christussá tette. Mely propositióval nagyobbat ő felőlle mi vallani nem tudunk, mint hogy: Jesus est Christus et Dominus. Nem peniglen: Jesus est Deus. Mert az mi propositiónkat látjuk, hogy isten parancsolatjából függ és örök élet találtatott benne. De az tiétek egygyik is nincsen. Azért szerető Máthé uram, ha az ti propositiótok nagyobb: adgy bizonságot róla, hogy láthassuk tévelygésünket!

De ez sententiákban mikor istennek rettenetes itíletivel ijegetni kezdett volna és az egész világon levő doktoroknak [tudósoknak] sokaságát ellenem támasztotta volna; én azt mondám, hogy engem ok nélkűl itélettel ne ijegessen, se az doktoroknak sokaságával. Hanem azt mutassa meg: ha isten parancsolattyából legyen-é, hogy az Jésust istennek és teremptőnek ismerjük? — Mert ha isten parancsolatját, az Christus ő maga tanítását nem adhatod rólla, és én uramnak, Christusomnak vallom az Jésust: sem az itélettől nem félek, sem az sokságnak doktorival nem gondolok. Mert tudgyuk, hogy ők is emberek és eggyik az másikra corrigált mindenkoron.

Erre a Máthé uram: Ám ti lássátok! De én bizony istenemnek vallom azt, az kinek nevében megkeresztelkedtem.

Én penig erre: Máthé uram! Ha így vagyon az dolog, ebből az következik, hogy sem az apostolok, sem az ő tanítváni nem ismerték igazán az istent, sem igaz keresztségök nem lehetett. Mert ők soha senkit Atya, Fiú, Szentlélek nevében nem keresztelkedtenek [így!]; sem ezt nem tanították, hogy illyen három névben kelljen az istent igaz istennek megismerni. Avagy azért ebből az következik, hogy sem az evangelista irásának [nincs] értelme; vagy az apostolok vétkeztenek, hogy ezt eltitkolván, csak az Úrnak nevében kereszteltenek, mellyet semmiképpen igazán meg nem cselekedtenek, ha az keresztségkor kellett az

pogánokat az isteni ismeretre initiálni, vagy értelmet venni arról, miképpen kelljen az istent igazán tisztelni.

Skaricza: Nem volt ám még akkor ideje az tudománynak, hogy az Háromság isten illyen nyilván praedikáltassék, mint mast [most]; de idő be [így] forogván, az apostoloknak tudományát kezdék illyen igen praedikálni és írni. Illyen renddel: Hárman vadnak az égben, kik bizonságot tesznek etc.

Válaszuti: Hogy lehet, hogy azok, kik prophetáknak irásának olvasásában nevekedtenek (kiknek az szent lélek is Christus fölmenetele után bőséges értelemre és tudományra adatott) nem értették volna bőségesben a mostaniaknál, ha az lett volna az igasság; holott főképpen látjuk, hogy az igasságért mind fejenként halált szenvedtenek . . . De Máthé uram, mond meg, ha láttál oly bibliát, kiben az három mennyei tanúk hátra hagyattattak?

Skaricza: Láttam. De azt az helyt az Ariánusok vakarták volt ki az bibliából.

Válaszuti: Hogy lehet? Nám [lám] Tigurumból az mely bibliát kibocsátottak, háromságosok keze által adatott ki; de mégis ez három mennyei tanúkról egy szóval sem emlékezik. Mellyet kétség nékűl ki nem hadtak volna az bibliából, ha háromság istennek bizonyítására elég lehetne; [avagy] ha csak vélekedés támaszt[at]hatnék belőle is. Ebből következik azért, hogy nem az Ariánusok miatt hagyatott ki, hanem az háromságosoktúl, kik szégyenlettek ezt mondani: Hi tres una est, id est unus deus, una [1]) essentia, — mert látták, hogy igen barbaries legyen az Grammaticalis regulát eszökben nem venni. — —

Ez volt beszélgetésünknek fő summája, melyről az kútfőtől fogva mind az Máthé uram szállásáig beszélgettünk. Hová mikor jutottunk volna, monda Máthé uram Rácsai előtt:

— Ime az György uram engemet praedikállásra kér. De hogy ne láttassék ő magától engemet erre kérni, ezt mondom, hogy az uraimban, az polgárokban egy níhányat szóllítson egyben és egymásnak azok előtt bátorságot adván, kész leszek reá.

Én azért ő tőllök elválván, ebéd után mindgyárást az várasbeli polgároknak eleit elő szóllítván, Máthé uramhoz véllek egyetemben ismét menék, kit tisztességesen köszöntének, ezt mondván:

— Tisztelendő Máthé uram! Emlékezhetik kegyelmed reája, minémű kévánságunk és kérésünk lett vala kegyelmetek előtt Földvárat az ide jövetel felől, melyről Gáspár urunknak is emlékeztünk vala; és az olta reménségünk volt az kegyelmetek jöveteli felől. És noha Gáspár urunkat főképpen, az tholnai praedikátort, kegyelmetekkel együtt jőni vártuk; de hogy csak kegyelmedet jöttnek láttyuk, ezen is örülünk és igen köszönnyük, hogy kegyelmed az igíretet megtellyesítette. Értyük ezt is praedikátorunknak szavából, hogy kegyelmednek volna valami tartózása (tartása) és félelme közöttünk; de ezt mondgyuk kegyelmednek, azon tisztességünkre és emberségünkre, melyre ezelőtt is kötöttük volt magunkat, hogy kegyelmed semmit ne féllyen, mert fejünkig és mar-

[1]) Későbbi igazítással, de ugyanazon kéz által: unum essentia.

hánkig fogadgyuk [1]) kegyelmednek, hogy senkitől semmi bántása kegyelmednek nem lészen, sem töröktől, sem magyartól és semmiféle embertől. Bízvást azért cselekedgyék kegyelmed és semmi tartózása kegyelmednek ne légyen; mert kegyelmednek senkivel többel beszéde nem lészen, hanem csak az mi praedikátorunkkal, kit mi hallgatni akarunk és az igasságról értekezni ügyekezünk.

Skaricza: Jóllehet, tisztelendő uraim, én mostan senkitől nem választattam, sem bocsáttatott nem vagyok az végre, az mire kegyelmetek engemet int mind az György urammal egyetemben; hanem én csak föld és váras látni jöttem kegyelmetek közzé. De miért hogy látom az kegyelmetek jó szándékát és hallom kévánságát: nem akarok kegyelmetek kévánságának ellene mondani; holott főképpen hivatalom is azt kévánnya, és magamat értsem én is afféle mesternek lenni, hogy valahol kévántatik, hitemről vallást tegyek és kellyen tennem. Nem akarok annakokáért az kegyelmetek akarattyának ellene mondani, csak hogy erőssége legyen az kegyelmetek fogadásának és ez fogadásról István deáknak [2]) főképpen és Szabó Andrásnak, kik mi felénk gyakran járnak, adassék pecsétes levelök; hogy ha mi rajtam történnék, vagy marhám kára vagy tisztességem ellen való szó, én is azzal őket mindenütt foghassam és tartóztathassam. De ez mellett az kévánságom, hogy György uram most itt létemben énnekem ellenem ne praedikállyon, hanem írja meg az praedikátiót [3]) és felellyen meg reája, utánnam azt bocsátván. Mert én is úgy akarom az én hitemnek erejét kiadnom, hogy isten beszéde nékűl ne essék. Sőt gondolom, hogy rövid nap ki is bocsáttatik nyomás szerént,[4]) valamit én kegyelmetek között akarok hitemről szóllanom és tanítanom.

Válaszuti: Szerető Máthé uram! Ha kegyelmed az én beszédemben kételkedendik, ím hallja kegyelmed most is, mint azelőtt, fogadásokat és igíretöket, biztatásokat. Minden félelem nélkűl szóllyon azért és tanítson kegyelmed, mert velök egyetemben én is fejemig kötöm magamat, hogy kegyelmednek bántása nem lészen. Miért hogy énnékem is nincs arra természetem, hogy efféle dolgot törökkel fogjak és törökökkel igazítassak [5]); hanem az mi erőnk isten beszédéből légyen és minden szónk, beszédünk onnat bizonítassék. De ez mellett az kegyelmed kévánságára azt mondom, hogy ám legyen úgy, az mint kegyelmed akarta: én bátor ne praedikálljak az kegyelmed tanítása után; de hogy nilvábban [nyilvábban] mind az kegyelmed tanításának rendi megtedgyék [megtetszedjék, kitessék], mind az enyímnek: egy néhány kérdezkedéseket kérdek kegyelmedtől, és az meglévén, kijőhetünk az templomból.

Skaricza: Nem akarok én háborúságra okot adni és oly dolgokban magamat foglalni, melyre választatott nem vagyok. Hanem, az mit mondok, írd meg, és én tőllem itt ne kérdezkedgyél; hanem az fe-

---

[1]) Azaz: életünkkel és vagyonunkkal jótállunk.

[2]) A katholikus plebánusnak!

[3]) Azaz: jegyezze le, írja le magának a Skaricza prédikáczióját.

[4]) Jankovich közlésében: Sőt gondolatom, hogy rövid nap ki is bocsáttassék nyomás szerint...

[5]) A budai disputatióra czéloz.

leleteket küld utánnam; én is arra megfelelek. És így vigyük elő akaratunkat!

Válaszuti: Megbocsásson kegyelmed, szerető Máthé uram, hiszem láttya kegyelmed az kezeseket és hallya fogadásokat, hogy semmi háborúságod nem lészen az közöttünk való szabad beszédből. Nem illendő azért az kegyelmed kévánsága ehez az dologhoz. Hogy egyképpen minket, tévelygőket, tanítani akar kegyelmed és azonközben azt sem akarod, hogy praedikálljak ellened; azt sem, hogy kérdést tegyünk. Mely az kegyelmed méltóságának is ellene lenne. Mert ez országot és egyéb tartományokat által folyta [futotta] az kegyelmed híre-neve; és azt mondom, hogy mindnyájan sem tehetnők mi, kik itt tanítók vagyunk, azt, az mit kegyelmed: hogy lehetne azért, hogy tanúságnak okáért én kegyelmedet az praedikatio után meg nem találnám kérdéssel. Annak fölötte én hozzám sem lenne az az hallgatás illendő. Mert azt mondhatnák, hogy fületek és szemetek kívül igen praedikállok ellenetek; de jelen létetekben megnémulok. Eggyik részre is azért nem lenne ez kívánság illendő.

Skaricza: Nem lehetne az az dolog háborúság nélkűl és úgy az mi dolgunk vég nélkűl lenne.

Válaszuti: Ha semmiképpen magad erre adni nem akarod, ezt cselekedgyed szerető Máthé uram, hogy végy papirossat elő és írj tudományod felől annyit, az mennyit akarsz; és azt én nálam hagyván, menny dolgodra. Én is találok papirossat, melyre az feleleteket írjam és utánnad küldgyem.[1] Mert bizony itt külömben nem praedikállasz és háromságod felől minket nem tanítasz! Hogy itt az mennyit akarsz, annyit szóly, és senki róla meg se kérdhessen; hanem csak fölkely és elmenny mellőle.

Skaricza: Az én tanításom igaz! És főképpen egyébről szólni nem akarok, hanem az Christusnak igaz istenségéről, kit tagadtok és kétséges előttetek, mint az reggeli szódból is értém, mikoron tőlem azt kérdéd: Ha adhatotok-é [így] nagyobb propositiót ennél, hogy az Jésus Christus [isten] legyen; holott sz. Jánosnál is 1. Jo. 5. nilván [nyilván] mondgya, hogy ezt kellyen igaz Istennek és örök életnek mondani.

Válaszuti: Az szent János irásának lásd meg eleit és utollyát és megismerhe[te]d, hogy az atya istenre magyaráztassék az a sententia; kit Christus urunk is tanított igaz istennek lenni (1. Jo. 17), — és nem az Christusra, az mint Erasmus is tanúságot mutat felőlle.

Skaricza: De bár ne legyen jobb értelmed [értelmezésed] mint Erasmusnak volt! De csudálkozom illyen nagy blasphemián, hogy az mit sem Dávid Ferencz, sem Basilius István nem tagadott, te ezt tagadod; és az mit ez világnak doktori eggyaránt a Christusra magyaráztanak, te azt el akarod fordítani. De micsoda vagy te ennyi doktorok ellen; avagy micsoda irástokat hozhatsz elő, kit én nem olvastam volna és mely réseteken én által nem buttam volna?...

---

[1] Jankovich közlése, mely eddig is tetemes kihagyásokkal folyt, e helynél végkép megszakad.

Válaszuti: Hallod-e Máthé uram! Ha te az sok doktorokkal tartod, én az szegény halászokkal tartom. De meg kell látnunk: mellyünk tudománya legyen erőssebb. Mert őket láttyuk, az egy igaz istent tisztelték, az mint Christus urunktól tanulták és a kire az törvény [is őket] igazgatta. Ti penig, ím hallom, azt erősítitek, hogy az Christus igaz Isten légyen. Mely ha úgy vagyon, nem tagadhattyátok, hogy két istentek ne légyen: eggyik az Atya isten, másik az Christus isten, kit sz. Jánosból bizonyítasz igaz istennek lenni. De hogy ennek igassága jobban kitedgyék [tetszedjék], ezt kérdem kegyelmedtől, Máthé uram, hogy ha [vajon] az Atya isten azokkal, kik őtet üdvösségökre kiáltyák és imádgyák, tehet-é jót az Fiú isten nélkűl?

Skaricza: Azt mondom, hogy nem tehet.

Válaszuti: Miért szóllasz káromlást, ha mindenütt ennek az egy Istennek imádására tanított Christus urunk is és igazgatott. Matth. 6. Luc. 11. Vide!

Skaricza: Látod-é, micsoda bosszúsággal illet az én hitemnek vallásáért? Káromlónak mond; mégis azt mondgyátok, kérdezkedések legyenek, maga [jóllehet] ím csak az egy dolgot is háborúság nélkűl véghez nem vihetők. De elhidgyed, hogy csak az János irásának elfordítása oly helyen[1]) elég volna életednek végére!

Válaszuti: Én azt elhidgyem [elhiszem]. De szerető Máthé uram, az én szómon meg ne háborodgyál. Mert én is nem bántottalak az egy szóval feljebb meg, mint kegyelmed engemet. Mert ha én magyarul káromlónak mondálak, kegyelmed engemet deákul blasphemusnak monda méltatlanul, mely szintén annyit teszen. Megbocsáss azért erről!...

Skaricza: Azt csudálom, hogy azt tagadhatod, hogy nem az Christusra nézzen... Maga [noha] Pál is nyilván ezent imádandó istennek mondgya. Róm. 9.

Válaszuti: Pálnak mondása nem az Christusra néz, hanem az istenre, a ki felől írja, hogy sok jót tett az ő nemzetségével [nemzetével] és az Christust is végre test szerént ugyan az ő nemzetsége közzűl hozta ki. Kiért [miért] fölkiált és ezt mondgya: Áldott legyen az isten mind örökké. Ámen.

Skaricza: Bone deus! Micsoda lelki ismerettel mered ezt mondani, mellyet soha senki nem tagadott, hogy az Christusra nem magyaráztatnék. Ergo principium negas et cum negantibus principium non est disputandum!

Válaszuti: Ah, Máthé uram! ezen csudálkozol-é? Beszélly[2]) csak többet velünk: még ennél is többet csudálkozhatol. Azt mondod, hogy soha [senki] Christusra nem magyarázta ezt. De lásd meg Erasmust és megérthed. Ezt peniglen tagadni, non est principium negare. Deus est fons omnium, a quo et Christus. Nem vétkeztünk azért ebben isten ellen, kinek mi dicsőségét keressük az ő igaz és szent törvényének kiadása szerént, mellyet szükséges képpen principiomnak mondhatsz; melly ez tudniillik: Halld meg, Izrael, az te urad, istened egy úr. És ezt az

---

[1]) Oly helyen, olyik helyen = némely helyen.
[2]) A. m. vitatkozzál.

te uradat, istenedet tisztellyed, imádgyad, szolgállyad tellyes szívvel, lélekkel és minden erőddel. Deut. 6. Mellyel ha egyben veted az háromságnak tiszteletit [1]: és igazán mondhatod principium szegésnek vagy istentűl adatott nagy törvénynek rontásának. Mert így soha nem olvasod, hogy isten tiszteltetni parancsolta volna magát. Judica ergo: quis principii sit inficiator?

Skaricza: Ugyanis csudálkozom, mert Tamás is istenének, urának meri mondani, ti peniglen nem merítek. Maga ott vagyon, úgy vagyon irván: Monda néki: Én uram s én istenem vagy! Melly tagadhatatlan dolog, hogy az Christusra ne magyaráztassék.

Válaszuti: Az régi bibliákban nem olvastad-é, hogy nincsen oda téveh ím ez szó: ei, neki; sem amaz, a mit Beza, a te doctorod, oda írt: es tu, vagy te. Mellyekből bizonyságot vehetsz, hogy az Tamás szava mondássa nem az Christusra, hanem az atyára magyaráztassék, kit ő mond urának, istenének: mert nem hatta volna az hitetlenségben, mellyel tagagya vala az Jésus föltámadását, hanem ő néki is megjelentette és mutatta volna. Még ezek az bizonyságok azért nem teszik azt, hogy nagyobb propositiót adhat az Jésus felől, mint hogy őtet úrnak és Christusnak kelljen vallani...

Polgárok: Igy az szóbeszéd továb-továb nyúl köztetek; hanem most annak békét hadgyatok! Hanem Máthé uram lássad, ha az praedikátor uram kévánságának kegyelmed helyt akar adni, vagy nem? hogy praedikatio meglévén, két vagy három kérdést tehessen. Mert minékünk is az kévánságunk és akaratunk, hogy kérdések legyenek. Miért hogy a nélkűl az dolog bizontalan lenne.

Skaricza: Im láttya kegyelmetek: ez kevés bizonságból is menynyi beszéd, visszavonyás támada. Hogy lehet azért, hogy az ott való kérdés több visszavonyással nem lenne?

Polgárok: Mi kezesek leszünk, hogy senki kegyelmed tisztességében meg nem bántya. Ne féllyen azért kegyelmed, mert nyavalyád [veszedelmed] miattunk nem lészen.

Skaricza; Legyen meg az két embernek pecsétes levele és azután kész leszek reá, ha két nap, három nap akarjátok is praedikállásomat. Ám bátor az kérdések is meglegyenek! Csakhogy kettőnél vagy háromnál több ne legyen!

Rácsai János: Mond meg: micsoda kérdéseket akarsz tenni? Hiszem most is előszámlálhad [számlálhatod.]

Válaszuti: Meg akarom először az praedikatiót hallani és abból megtanulom, mit kelljen kérdenem. —

Ezek felett is voltak [még] köztünk sok beszédek; de summa szerént, első napon való itt létében, Máthé urammal ezekről [volt] főképpen való beszélgetésem. Ebben halasztók dolgunkat az holnapi napra.

Másnapra istennek segítségéből kelvén, az polgár uraimhoz sieték. őket egyben kerestetvén, Máthé uramhoz bocsátám az végezések felől.

1) Itt a szövegben és értelemben némi hiány látszik.

Kit kévánsága szerént az két ember meg is onszollott pecsétes levelével; de szavokhoz képest az emberséget becsüllette nagyobbnak és levél nélkűl elhidte mondásokat, kezességöket; illyen ok alatt végezést tévén, hogy csötörtökön elkezdgye tanítását és közöttünk való praedikállását. Nem volt azért közöttünk ebéd korig az napon semmi oly beszélgetésünk.

De István deákhoz az vendégségre bégyűlvén [lőn ismét beszélgetésünk] bőséggel elannyira, hogy láttattunk éltetni testünket az jó ételekkel; de bizony lelkünk is örvendezett és legeltetött az sok jó kérdezkedésekben: nem annyira az én kérdezkedésem miatt, mint polgárinknak külömb-külömb kérdezkedéséből, kik örvendezvén Máthé uram jelen létének, tudakozni tőle örömest igyekeztenek és az mi tudományunkat az övével egybe vetvén, igasságban megerősödni kévánatoson erőlködtenek. Sőt inkáb ugyan engemet is egynehánszor arra erőltettenek, hogy ne szóllyak; hanem ők akarnak mostan szóllani, és ők akarnak értekezni. Kinek örömest engedtem és tudakozásokat örvendettem. Mert tudom, az igasságról való tudakozásnak módgya, hogy a községnek is ne dugassék szája be, hanem szabadság adassék nekik is az tudakozásra, kérdezkedésre; hogy mikor megláthatja tudománnyának erejét, annyival inkáb örvendezhessen az igasságnak és bátorkodhassék az harczosok ellen.

Mikor azért emlékeztetni kezdettem volna Máthé uramat az első napi disquisitióra az isten fia felől és kérdezni kezdettem volna: ha az Máriától született fiú előtt lehetséges volna más isten fiút bizonyítani szent írásból, mondom, az prophetáknak írásából először, míg amaz szó a Christus felől nem hallattatott: Matth. 3. Ez az én szerelmes fiam, ezt hallgassátok! És ezt egymás között bizonságoknak előhozásival hánnók-vetnők: az mi tisztességbeli polgármesterünk, Szabó Gergely, az én számból kivevé az beszédet és monda:

— A Máthé uramnak, azt akarjuk, hogy kegyelmed mastan békét hadgyon; mert nekünk valami végezésünk vagyon, abban meg akarunk maradni. Hanem mi közöttünk legyen az szóbeszéd és kegyelmetek itéllye. Azt kérdem azért kegyelmedtől, István uram[1]), hogy megmondgyad, mi légyen az Jo. 8. részében való mondása Christus urunknak: Minek előtte Ábrahám lönne, én vagyok.

Erre István deák mondá: Az én értelmem ez felől ez, hogy Christus nem értett volna azon egyebet, hanem nézett volna istennek Ábrahámnak lött igéretire Isák felől, és ugyanazon Isáknak az áldozatból való szabadulására, mellyet Christus urunk is ő napjának mond illyen szókkal: Ábrahám látta az én napomat és örvendett rajta. Erre nézve azért Christus urunk is szól és magát elsőbbnek mondgya lenni Ábrahámnál, nem születéssel, hanem isten igíretinek Isák felől való megtellyesítésével. Mert Ábrám nem mondatott addig Ábrahámnak, míg Isákot nem látta; de ezt meglátván, elhidte az isten igíretit, hogy sok nemzetségnek legyen attya. Az miképpen penig hogy Isákban mondatott test szerént sok nemzetségnek attyának; azonképpen nem mondattatott lélek szerént sok nemzetségnek attyának, hanem Christus születésével, kit az Isák példáz vala. Igy azért Christusnak előbb kellett lenni, hogy

[1]) A házi gazdához, a kath. plebánushoz intézi szavait.

nem Ábrahámnak sok nemzetségnek attyának ismertetni. Mert annélkűl ugyan nem is ismertethetett.

Erre penig Szabó Gergely: Én penig azt mondom, hogy nézett Christus urunk abban az szóban az Ábrahám nevének változására. Mert Ábrám vala azelőtt, és hogy Isák adaték, Ábrahámnak nevezteték. Mely miérthogy példázta Christus urunkat, az példázatért mondgya, hogy ő előbb volt Ábrahámnál.

Rácsai János: Mi pedig azt mondgyuk [1]), hogy azért mondatik Ábrahám előtt, mert isten állattyából született volt még ez világnak előtte.

Szabó Gergely: János uram! Arra mi bizonságot kévánunk. Mert nem mondgya Christus urunk azt, hogy ő Ábrahám előtt született: azt sem mondgya, hogy Ábrahám ő magát látta: hanem: napját látta és örvendezett rajta. Annak fölötte az evangalisták is nem mondnak ő neki két születést, hanem eggyet. Ezt is a Máriától.

Skaricza: Hogy lehet az, hogy az isten nem volna, a ki megtestesűlt és a kit sz. István imádott?

István deák: Máthé uram, hallhatsza meg! Ne vélljed azt, hogy Jésus urunk imádtatott volna sz. Istvántól, hanem: domine Jesu, — azaz Jésusnak ura; hogy a domine Vocativi casus légyen, a Jesu pedig Genitivi.

Skaricza: Soha sem hallottam illyen magyarázást! Mind új theologusok vadtok.

István deák: Azt kérdem kegyelmedtől, szerető Máthé uram, hogy ha az én magyarázásom vagyon-é isten parancsolatinak rontására? Másodszor, ha vagyon-é Grammatica regulái ellen?

Skaricza: Azt mondom, hogy nincsen.

István deák: Ha sem isten parancsolattya ellen nincsen, sem az Grammatica regulái ellen: nem leszen vétkes az én magyarázásom, hogy sz. István az Jésusnak urát, istenét, kinek jobján áll vala, imádta!

Ezek között több kérdezkedések is voltak, kit én meg nem irhatok. De végre, mikor Máthé uram megnehezlette volna, monda:

— Ez lőn végezésünk reggel, hogy csak némi két kérdést támasztotok; de immár húsz is vagyon!

Az uraim megszűnének és azt mondák, hogy vétek vagyon dolgokban. „Elhadgyuk azért és senki ma több dologról itt ne kérdezkedgyék. Ha penig tudtuk volna, hogy kegyelmednek nehéz legyen: ezzel sem bántottuk volna kegyelmedet!“

Ezekben főképpen végezteték az második napi beszélgetésünk. . . .

KANYARÓ FERENCZ.

---

[1]) T. i. a katholikusok.

A FIRTOS-VÁRALJAI UNITÁRIUS EGYHÁZ MULTJÁBÓL.

Évekkel ezelőtt, a midőn egyes egyházaink történelmének megirására az egyházi felsőbbség felhivást tett vala, jegyezgettem össze én is f.-váraljai egyházunk multjából az alábbirtakat. — Bár hiányos adatok s ujabbi utánjárásom mellett is keveset tudék rajtuk javitgatni, engedem mégis egyházunk történelmi adatainak tárházába jutni.

Firtos-váralja, a regényes Firtos-hegy déli oldalán fekvő eme valódi székely kis község, melyet távolról látni igen, de páratlan rosz útai miatt megközelíteni oly nehezen lehet, nem egykoru a székelyek ide telepedésével, hanem valószinüleg lassanként keletkezett más községekből, — többek közt a természetében, szokásaiban és igényeiben hozzá leghasonlóbb Énlakából. — Vallására nézve egészen unitárius, a minthogy igy is csekély lélekszáma van. — Lassanként szaporodik valamit, mert a mai, átlag 300 lélekszám helyett — a mint jegyzőkönyveiből látható — 1829-ből 220 és 1620-ból csak 80-lélekről van említés téve. Hanem e szaporodás ma már igazán csak lassan emelkedik, minthogy a miképp a csermelyek és patakok is lefelé sietnek a magas és hideg Firtosról, ugy lakói is az alsóbb és enyhébb vidékek felé vonzódva, időnként el-elköltözködnek.

Hogy székely egyházaink is a Dávid Ferencz idejében hullámzott reformatió hatása alatt lettek unitáriusokká, azt tudjuk; de hogy egyik vagy másik éppen melyik évben és minő viszonyok között, azt kikútatni nehezen lehet. Váraljáról, mely Martonossal együtt — a reformatió előtt ugy mint azután is — az énlaki anya-egyházhoz tartozott, annyi bizonyos, hogy 1620 előtt is húzamos ideig volt unitárius.

Az unitárius hitre tért egyházak közül részben vagy egészben többen mentek vissza régi hitükre, mint itt közelben is: egészben az atyhai kath. egyház, részben pedig a korondi. Váralját a martonosi társ- és az énlaki anyaegyházakkal együtt ily visszatérési zenebona soha sem nyugtalanította.

Váralja az énlaki anyaegyháztól részínt a távolság, részínt a rosz út okán, részínt azért, mert a két egyház hallgatói között a templomi székek miatt több — és pedig elkeseredett — viszálykodás merült fel, már 1620-ban elszakadt; tehát egy százévnél is több idővel korábban a martonosi egyháznál, a melynek, Szentábrahámi Mihály egyházi főjegyzőtől küldött s az énlaki egyház levéltárában látható egy felsőbb leirat szerént 1735-ben az elszakadás még nem engedtetik meg.

Jegyzőkönyve 1730 előttről nem maradt fenn. Vizsgálati jegyzőkönyv ez, a melyet ujszékeli Buzogány Sámuel akkori köri jegyző s később esperes kötött és adott a váraljai egyháznak, ugyancsak ujszékeli Szőcs István váraljai papságának idejében, kemény fatábláján ez irattal: Istennek és eo fiának Jezus Chrisztusnak dicsőségére. Még abban az évben használatba vétetik, de nehány évig senki sem irja alá a bejegyzéseket s később is csak a köri jegyzők: legelsőbben Pető János 1748-ban. A „rendeléses“-jegyzőkönyv vezetése 1780-ban kezdődik; a keresztelési és halotti anyakönyveké 1771-ben; a házassági 1828-ban; a gyülésekéi 1843-ban. E jegyzeteimnek forrásaiul főkép említett jegyzőkönyvek szolgálnak.

A templom-hely, a mely mintegy 150 □-öl területet teszen, a község közepében egy emelkedett helyen van. Erre az egyház az Enlakától való elszakadása idejében, a keleti oldalon levő bejárótól jobbra, nyugati irányban egy kis fa-teplomot épített, a melyről egyebet nem tudhatni, csak hogy: volt. 1701-ben elbontják és helyébe újat — az előbbinél valamivel nagyobbat — épitnek ugyancsak fenyüfából, zsendely fedéllel, a nyugati végében egy festett karral, deszka-szószékkel, négyszögü, festett fa-koronával, három gerendafáju festett menyezettel, a melynek közepén ilyen felirat állott: Építetett az Atyaistennek és az eo fiának a Jesus Christusnak dicsőségére, Tiszt. tudós Bölöni János uram Esperességének és H.-Szt-Mártoni János praedicatornak idejekben Aó 1701. Andrási Zsigmond Curator idejében. Később — 1743-ban ujra fedik zsendelylyel, 1752-ben uj templomi székeket készítnek és egy nyolczszegletü urasztalt is ily felirattal: Valaki ejendi a kenyeret és ijandja az Urnak poharát méltatlanul, vétkezik az Ur testének és vérének ellenére. Cor. 11. v. 27. Egy száz év viharai által e templom is megrongáltatván, 1796-ban a vizsgáló hivatal uj templom építését rendeli. Kevés pénze volt erre az egyháznak, de hozzákezd az épitéshez mégis és 1801-ben leteszi a ma is fennálló kőtemplom alapját. Midőn a tiz öl hosszu és öt öl széles templom alapját Lázár István — akkor itt járt — püspök meglátta, felsóhajtva így szólott: „Miből fogják ezt felépithetni kegyelmetek?!“ ... „Megsegit az Isten!“ felelték az atyafiak. És ugy lett. 1805-ben a templom tökéletesen be volt végezve. Értéke mintegy 500 frtra ment. Feliratok voltak, a mennyezeten: Az élő Istennek dicsőségére, az Ur J. Cx.-nak tiszteletére, a templomnak ékességére, a F.-váraljai unit. Ecclesiának szükségére ezen menyezetet istenes indulatjokból csináltatták Jánosi Gergely és felesége Győrfi Judith assz. 1802. A keleti karzaton: Örömmel énekeljetek az Urnak földnek minden lakósi; zengjetek, örüljetek és mondjatok dicséretet az Urnak Hegedüvel, Hegedüvel mondom és Énekléssel. Solt. 98: 4—5. — A nyugati karzaton: „Szóljatok magatok között Éneklések és Isteni dicséretek

által, nagy kedvvel énekelvén a ti szivetekben az Urnak. Koloss. 3. 16. Jó minekünk itt lakoznunk a Szt.-Jézussal, a szelid Mózessel és Ilyéssel. Mát. 17:4. és alább: Az egy Istennek dicsőségére, az Ur J. C x-nak tiszteletére, az ifjaknak hasznukra ezen kart csináltatta a maga költségén istenes indulatból Andrási György.

1810-ben ujra fedik és ugyanakkor a templomajtó elébe egy tornáczot is épitenek zsendely-fedéllel. 1833-ban ujra javittatják és a tornáczot cseréppel fedik meg.

1857-ben belső részét ujitják meg, különféle szinre festve és virágozva fel a menyezetet, karokat és székeket. Ugyanakkor az előbbi feliratokat is befestvén, ma csak ennyi áll: a menyezeten diszes fa-koszoru közepén: MDCCCLVII. — A keleti karzaton: E szent imaház 1802-ben épült; 1857-ben látjátok megszépült. Jelen és jövendő tekints e munkára, az egy Istenünknek dicső templomára s F.-Váraljára.

A koronát, a mait, 1814-ben készittette az egyház 294 ezüst forinttal. Elég szép és diszes. Felirat a közepén: Földi vitézsége esztendei között nyolczszáz tizennégynek, mikor örvendezett a f.-váraljai kis gyülekezet, ez ékes koronát akkor készittette. — A szélén pedig körben: Embernek fia őrállóul rendeltelek téged Izraelben, hogy mikor hallod tőlem az én beszédemet, megintsed őket. Ezék 33. v. 7.

Orgonája ez egyháznak az 1868-ik évig nem volt. Még 1862-ben, a Varga Zsigmond papságában vett volt némi lendületet az orgonakészités ügye. Azonban ennek valósitására az egyház 1867-ben lépik fel komolyan, a Kozma Lőrincz papsága és a Jánosi Gergely gondnoksága alatt s már abban az évben meg lett szegődve az orgona brassai Schneidernél, akkor legkitünőbb orgonakészitőnél. A következő évben el is készült a hat változatu, erős szerkezetü s széphangu orgona, mindent felszámitva 1347 frt 84 kr értékben. Ez összeg közadakozás utján és a község jóvoltából gyült össze a 42—45 rendes kepefizető kis községből, gyorsan, másfél év alatt, s „Orgonaalap“ czimen még felesleg is maradt.

Torony, azaz kicsiny harangláb volt kezdetben ez egyházban is, a templom mellett. 1836-ban azonban a templom nyugati végéhez közvetlen a mai toronynak teszi le alapját, abban az időben oly sok templom és torony kőmivese, csekefalvi Buh Zsigmond. Ekkor, pénzhiány miatt az épités félben maradt és csak 1840-ben kezdetett meg ismét Szederjesi Zsigmond ügyes gondnok felügyelete alatt; és az erős alkatu, 15 ölnyi magas, vörösre festett zsendely-fedelü torony 1843-ban be is végeztetett, összesen mintegy 1200 frt értékben. E torony zsendely-fedele 1887-ben mintegy 700 frt értéket tevő, tartós vörös rézfedéllel helyettesittetett.

Két kis harang hivogatta a hiveket imádságra. A szájhagyomány szerint bizonyos harangöntő itt a községben helyt öntötte.

1764-ben a nagyobb — 120 fontos — marasztatott kisebbnek, a mely ma is megvan. E mellé a kisebb ráadásával s 100 frttal egy „nagy"-nak nevezett vétetett: hanem ez 1791-ben valami baleset miatt megcsorbulván, helyette egy nagyobb, ma is meglevő, 260 fontos szereztetett rettegi Nemes László harangöntőtől 227 frttal és a csorba ráadásával. Felirata: In honorem Dei et Filii ejus Jesu Christi Curavit Ecclesia Firtos Varalyiensis in tempore Curatoris Georgii Andrási in Ao 1792.

A templomkerités eleinte deszkából és bornafából való volt. 1823-ban kőből kezdik épiteni s 1849-ig részenként egészen meg is épitik zsendelyfedéllel. Igy van ma is, kivéve a keleti — útmenti — oldalt, a mely 1882-ben faragott kőből kőfedéllel épittetett ujba.

A papilakhely a templomtól nyugati irányban egy kissé távol van. E mintegy 371 □ öl területü benvalót a ma is meglevő okmány szerint 1670-ben csere utján szerzi az egyház, két darab kaszálót adván érte a Kelemen familiának. Hogy annak szerzése előtt — 50 év alatt — hol lakott a pap, azt senki sem tudja.

Az első papi ház 90 esztendeig tarthatott, mert a mestergerenda felirata szerint 1760-ban, a Tana Ferencz papsága idejében uj ház épittetik. Fedele az elsőnek is valószinüleg szalma volt, mert 1793-ban a második is uj zsúpfedelet kap. 1813-ban zsendelyt, 1823-ban pinczét, 1833-ban padimentumot, 1848-ban uj zsendelyfedelet, a mivel aztán be is végezte pályafutását, mert helyette 1878—79-ben egészen uj, a mai, épittetik.

A lakhely körüli kert et részenként épitgették az egyháztagok egymás közt felosztva, hanem 1863-ban Varga Zsigmond lelkész e rendszert megszüntette s az egyház költségén maig is jó karban álló közkertet épittetett.

Iskolaház gyanánt, minthogy itt a lelkész egyszersmind énekvezér és tanitó is volt, eleinte a papiház kis szobája szolgált. 1770 éven innen pedig a lelkész által maga mellé iskolatanitás végett innen-onnan fogadgatott segédtanitók nem a papi háznál, hanem saját lakházuknál tanitnak, természetesen ugyanazon szobában lakván maguk is, a melyben a tanitás folyt: a hol a tanitás mellett, a miből csupán nem tarthatták volna fenn magukat, rendesen valami mesterséget is folytattak, leginkább asztalosságot. Igy volt asztalos is Jakab János, a ki 1857-ben a templom belsőjét megujitotta és Pálfi József.

1815-ben az egyház a papi telekre egy kis iskolaházat épitett. Ez 1850-ig szolgált, a midőn elbontják s ugyancsak helyébe egy nagyobbat épitnek, olyat, a mely az akkori igények szerínt elég alkalmas volt az iskoláztatásra s még arra is, hogy a helylyel-közzel fogadott segédtanitók is megférhessenek benne. Mint ilyen, ebben lakott és tanitott Nagy György, nyugalmazott lelkész. Később a mellette levő sütőházból a kemencze kihányatván, e kis szoba szolgált lakásul a segédtanitók részére, a melyben lakott: pár évig Pállfi Jó-

zsef és ezen sorok irója is két gyászos évig, mint ugyancsak segédtanitó és segédpap is.

Minthogy Váraljának 1868 óta orgonája volt ugyan, de segédtanitója s igy énekvezére is nem mindig és minthogy a lelkész a karba helyezett orgona mellett való kántorságot a lelkészi teendőkkel együtt nehezen folytathatta, az egyház rendes kántor-tanitói állomás szervezéséről kezdett gondolkozni. Azért 1871-ben mesteri telket vett s arra 1874—76-ik években egy ujabbkori igényeknek megfelelő tanitói lakot s azzal egybeköttetésben egy fedél alatt iskolaházat épitett, a mely időtől fogva a tanitás abban gyakoroltatik.

Papjai a váraljai unitárius egyháznak, a mint a jegyzőkönyvekből és némely régi szerződésekből s más oklevelekből kikutatni sikerült, ezek voltak:

1668 előttről egynek sem akadtam a nevére. 1668-ból jegyzeteimben az Árkosi János neve áll, mint váraljai predikátornak. E név ugyanezen évből fel van jegyezve az énlaki egyház temploma menyezetén is, ha nem is mint „predikátor"-nak, de mint olyannak neve, a kinek idejében ama templom menyezete megujittatott. De ugyanezen név emlittetik, ugyancsak egy szerződésben, a következő évben medeséri predikátornak is és a váraljai Márton György által a Váraljának adományozott temetőhely adománylevelében 1671-ről ismét ezen név szentmihályi predikátornak. Hát vagy ugy áll a dolog, az unitárius egyházban a belső emberek között is annyiszor előfordúló Árkosi előnevü familia ezen tagjára nézve, hogy ugyanazon egy évben — bizonyos okokból — Váraljának és Énlakának is papja volt, vagy ugy, hogy minden évben más egyházba ment papnak, mig Szentmihályon megfeneklett: vagy ugy, hogy mint szentmihályi pap, esperese volt ezen kőrnek, s igy szerepelt a neve annyifelé, minthogy az egyes egyházak épitgetéseiknél az esperesek nevét is szokták volt felirogatni, mint a váralyi is: a Bölöni János nevét régi temploma menyezetére, s Koncz esperes nevét az egyik papi csűr ajtaja fájára.

1692-ben h.-szentmártoni Biró György emlittetik váraljai papnak.

1701-ben Szentmártoni János.

1738-ig ujszékeli Szőcs István.

1738—56-ig Gálfalvi Pál.

1756—64-ig bölöni Tana Ferencz, az előtt énlaki mester. Az ő idejében épült az egyik papiház; nevével a mestergerendán. Kemény gazda, nyakas ember. Bizonyos egyházi birtok haszonbére felett hallgatóival folytatott pere miatt hallgatóitól háborgattatván, ezen ügyben 1763-ban a Pálfi Benjámin főjegyző elnöksége alatt békebirák küldetnek a helyszinére.

1764—72-ig Ádámosi György.

1772—74-ig Gálfalvi Pál. Még egyszer fordult elő. Hogy a két név egy személyé-e: nem tudom, de hiszem, hogy az. Meglehet, hogy időközben más helyt volt és ismét visszakerült. Megtörténhetett annál is inkább, mert Gálfalvi könnyen átélhette — mint pap is az 1738—76-ig terjedő időközt, minthogy 76-ban már nagyon öreg volt

a mint kitetszik a váralyai egyháznak 1775-ben Ágh István püspökhez felterjesztett ily tartalmu kérelméből:

„. . Instálunk mint lelki diadalommal vitézkedő főpapi fejedelmet, az ur J. Krisztusnak e földön vitézkedő anyaszentegyházának és drága vérén megváltott Unitária Szt. Ecclésiánknak előljáró és jó gondviselő pásztorát, mint irgalmasságot gyakorolni szokott kegyelmes édes lelki atyát, hogy méltóztassék a már öregsége miatt felette megnyavalyásodott Gálfalvi Pál ő kegyelme mellé a kolozsvári Collegiumból, mint múzsák sergéből kinevezni egy becsületes jóramenendő jámbor, istenfélő, ifju és tanult diákot, a ki is az Istennek templomában és szent oltárán szolgálhasson a szokott salariumért és minthogy e világi ragadozó farkasoknak igen közel a torkában van Váralja, ha kivántatik, tudjon azok előtt az Istennek könyvéből megfelelni.[1] Igen nagy gazdát és cselédes embert nem hozhatunk, mert igen kevesen vagyunk.... Mely istenes Gratiaért a teljes Mindenható Ur Isten Tiszt. Püspök urunkat áldja meg ez életben, jövendőben pediglen a megdicsőült szenteknek seregébe tegye által, kivánjuk.“ [2]) stb.

Gálfalvi 1777-ben csakugyan meg is halt. Fiai maradtak: János, Pál. István és Zsigmond. Pál később köri esperes, mint martonosi pap.

1776—1802-ig Máté Ferencz. Teljesitette tehát a püspök az egyház fennebbi kérését, mert Mátéban ifjat küldött Váraljába papnak, a ki felszenteltetés végett a Zsinatra menve, úti-költségeinek egy részét az egyház pénztárából fedezte.

1802—34-ig Kenyeres András, ki mint k.-solymosi mester jött ide.

1834—41-ig Keménydi Márton, ki mint ujszékeli mester jött ide, innen papnak Szentmihályra ment, a hol meg is halt.

1841—56-ig Nagy György, jól készült, derék pap; a más felekezetüekkel való disputálásban nagy mester, az alpapi széken ügyes ügyvéd. Sok eredeti egyházi beszéde maradt hátra. Állitása szerint ő irta volna a „Lételünk csak füst és pára“ kezdetü halotti éneket. Kőröspatakba (Udvarhelym.) ment innen papnak, hol öregsége miatt fiai unszolására lemondván, később elhagyatott állapotra jutott és ismét Váraljába jött segéd-tanitónak, hol tanitósága csekély diján, s kosárkötésen nyomorogva meghalt 1867-ben, 84 éves korában.

1856—62-ig Péterfi Miklós, öcscse Péterfi Sándor irónak, a ki Kedéből jött, s Csekefalvára ment, a hol 1866. körül meghalt.

1862—65-ig Varga Zsigmond, a megtestesült bátorság, s az igazság mellől hajlithatatlan ember. Váraljában legalább ilyen volt. Három évi ittléte alatt is sok jót tett. Védte az egyház javait. Tanitott és dorgált, hatott és rendezett. Az akkori felnőttek — ma már élemedett emberek — a kiket magaköré gyüjtve nagy fegyelemmel és

[1]) Ha valahol, itt ugyancsak divatozott azon időben is az unitáriusok és a szomszédos más felekezetüek közt a hittételek feletti disputálás. És illett, sőt megkivántatott, hogy ebben, a mint némely közember is tudott ügyeskedni. a pap is helyt áljon; a mely czélra szolgáló, s unitáriusok részére irt disputátiokban Váralja sem szükölködött.

[2]) A kérelem itthon van.

pontosssggal, de jó eredménnyel is tanitott, hálásan emlékeznek reá. Csekefalváról jött, Hsz.-Péterre ment. Ma H.-Keményfalván paposkodik. Isten áldja sokáig!...

1865—76-ig Kozma Lőrincz.

1872-től mint segéd, 1876-tól mint rendes pap Kozma Dimén.

Segéd-tanitók:

1683-ban Atyhai Pál Deák.

Bizonytalan időben Sipos János.

1792—1800-ig Sárosi János.

1800—1819-ig Csiki József.

1850—1857-ig Jakab János.

1862—1867-ig Nagy György.

1870—1873-ig Pálfi József.

A gondnokok közül sem hagyhatok emlités nélkül legalább kettőt: a gondnokságot viselt több Jánosi Gergely közül egyiket, a ki 1761—1764-ig és másikat, a ki 1801—1822-ig volt gondnok, mint apa és fiu. Utóbbi tehát 21 évig volt gondnok, a mely körülmény már magában is arról tanuskodik, hogy egyházszerető jó embernek kellett lennie. Az is volt. Rendezte annak birtokait, visszaperelte és kiváltotta némely eltulajdonitott földjét: a mostani templomot megépittette 1801—1805-ig. Feljegyzett ajándékai: az uj templom menyezete, a melyet saját költségén csináltatott, a ma is használatban levő urasztali egyik ezüst pohár és abroszok még nem minden. A mint mondják, a hol az egyház jövedelme a szükségletek fedezésére nem volt elégséges, ott a magáéból pótolta.

Atyja, id. Jánosi Gergely sem volt szűkmarku az egyház iránt, de őt főkép értelmességeért és irói munkásságáért tartjuk méltónak a megemlitésre. Korában ő volt a hasonló közemberek közt a vidék legpennásabb embere. Élete nagyobb részét irással és olvasással töltötte. Hátra maradt iratai örököseinél halomra állanak. Minden polgári és egyházi ügyiratot ő készitett. Többféle egyházi iratai közül megemlitem a megmaradottakból: a Dávid Ferencz által egybeállitott énekeskönyvnek a harmadik kiadása (1697-ben) teljes példányu, s nagy gonddal leirt másolatát; egy kérelmét a Firtosan lakott szerzetesek ellen, melyet az ők egyházi felsőbb hatóságukhoz nyujtott volt be stb. Ugyancsak ezen ügyben ő irt volt és nyujtott is be kérést II. József császárhoz, mely nem maradt meghallgatás és teljesités nélkül.

Helyénvalónak tartom felemliteni itt a jótékonyok neveit is.

Váraljában, eltekintve a szükségszerinti adományozásoktól, az — ugynevezett — istenes indulattól buzditott adakozók közt 1730. óta ezeket találjuk feljegyezve: pálfalvi Győrfi Miklós adott egy urasztali takarót 1730-ban; Andrási Gergely, György és István testvérek egy kis benvaló birtokot; Márton György egy temetkező helyet 1669.; id. Bálint Mihály egy óntányért 1744.; id. Jánosi Gergelyné egy asztalkendőt 1745.; Bálint János egy darab két vékás szántót 1760.; Pál György 6 frt. 1761.; Bihari Mózes egy urasztali selyem-kendőt 1762.; énlaki Ádám István egy kis ládát; id. Jánosi Gergely 11 frt. 1763.; Márton Mi-

hályné egy urasztali abroszt 1763.: Tekenős Balázs egy drb. szántót. Jánosi Mihályné egy darab kaszálót 1731.; Andrási Györgyné egy darab két vékás szántót 1757.; Gothárd Péter egy darab szántót; Andrási Györgyné egy urasztali zöld-selyemkendőt 1763.: Bálint Mihály és Ferencz testvérek egy darab két vékás szántót 1765.: özv. Pál Mihályné egy darab másfél vékás szántót 1772.: korondi Kovács Jánosné egy asztalkendőt 1772.: Andrási Györgyné egy szószéktakarót 1772.: Sófalvi Judith egy lenruhát 1793.: Biró Judith 4 frt. 1797.; Márton Zsuzsánna egy abroszt 1796.: Andrási György és felesége csináltatták az uj templomban a szószéket és a nyugati karzatot: Jánosi Gergely és felesége a menyezetet és adtak egy urvacsorai ezüst poharat: Máté Klára egy abroszt 1805.: Jánosi Mihályné ugyanazt; Bálint Pálné egy kendőt; Jánosi Gergely egy szószéktakarót 1815.; Kenyeres Andrásné egy urasztali takarót 1827.; Nagy Györgyné egy abroszt 1846.: Márton Aadrásné egy urasztali piros-selyemtakarót: Bálint Mihály egy abroszt; Jánosi Gergelyné ugyanazt: Deák Judith egy szószéktakarót 1869.: Márton Péter egy darab legelőt 1871.; Demeter Sára egy keresztelő-poharat: Andrási Györgyné egy urasztali takarót 1873.; Jánosi Ferenczné és leánya, Andrási Mihályné egy szószéktakarót 1873.: Jánosi Gergely és felesége, Széles Mária egy csinos urasztalt 1876.: Deák Ferencz (kéregető) 5 frt. 1877.; Fekete Juliánna 3 frt. 1877.: id. Bálint István két darab hat vékás szántót: Bálint Mihály egy urasztali kannát 1880.: többen egy diszes bibliát a szószékre 1884.: Andrási Ferencz és Andrási Jánosné egy urasztali takarót 1886.

A kepére nézve Váralja 1620-ban, midőn Enlakától elszakadt, egy okmányt hagyott hátra, mely szerint: köteles minden gazda 20 kal. búzatermésből 3 kalongya búzát fizetni a papjának és tavaszi kepéül 3 kal. zabot, ha csak annyi termett volna is és minden igásmarhával biró gazda egy szekér fát. Ezek mellett kötelezi magát az egyház, hogy ad a lelkész használatába minden határban 3 köböl ferejü földet búzának és ugyanannyit zabnak is és három szekér szénára való kaszálót; valamint arra is kötelezi magát, hogy a szántókat megszántja, s a mezei takarmányokat a papi telekre hazahordja.

E keperendszer a mai időig kevés változást szenvedett. Ugyanis a Szentábrahámi Mihály püspök által 1754-ben kiadott, a mai időkig leható, s csaknem minden egyház jegyzőkönyvében megtalálható szabályzat[1]) szerint az őszi egész kepét nem 20, hanem 16 kal. termésből

[1]) Ennek némely nevezetesebb más pontjai még ezek:

a) A tavasziból egész kepét köteles fizetni mindenki, ha csak annyi termett volna is.

b) Mindenki olyan gabonát vigyen a papnak is, a milyet magának haza visz.

c) Az igásnélküliek fakepe szerében vágjanak fát.

d) Kepehordáskor a gondnok legyen jelen, a gyönge kepét — büntetés terhe alatt — ne fogadja el.

e) A kepét a lehetőségig egy nap vigyék be.

fizetik és öt harangozókévével pótolják. Minthogy pedig az egyház még maig sem adott annyi szántót a papnak, a mennyit az emlitett okmányban igért, ennek pótlásába még egy-egy szekér fát határozott adni minden igás marhával biró gazda után, a mit fizetett is 1859-ig, de ekkor ezen második szekér fa helyett a trágya kihordása vétetett fel a papi telekről a papi földekre. Ez van gyakorlatban ma is.

Az időközönként szolgált segéd-tanitók fizetése a rendes lelkészi kepén kivül állittatott elő mindig, annak ellenére is, hogy némely kepefizető vélekedése szerint a három kal. kepének egyike mint kántor-tanitói működést illető dij volt kezdetben felvéve. Ezt a pap soha egy tanitónak sem engedte át: sőt Sárosi Jánost Lázár püspök is csak oly feltétel alatt nevezi ki, a mint kinevezési iratából látható, hogy a papi kepe semmit se csonkuljon. Annak csonkulást szenvednie ezután sem volna szabad!...

A mint fennebb is emlitém, minthogy az egyháznak 1868. év óta orgonája volt, de mestere nem. az egyház 1871-ben mesteri állás szervezéséről kezdett gondolkozni. Az idetartozó épitgetéseken kivül tehát arra az — igazán meglepő — elhatározásra jött, hogy a leendő mester részére a papi kepén kivül, melyet megcsonkitani semmikép sem akart, minden kepefizető egy kal. őszit és egy kal. tavaszit fizessen kepéül; ezen kivül mivelésre való földek is szereztessenek tehetségesebb gazdák ajándékozásai utján, — a mire többen ajánlottak is volt fel apróbb földecskéket. Ámde a lelkész elleni vádaskodások következtében alólirt — püspöki ajánlatra — hazakerülvén, s igy apából és fiuból pap és mester is kitelvén, a mesteri állomás szervezése érdekében előbb létrejött üdvös terv egészen dugába dőlt. De tudván azt az egyház, hogy egy rendes mesterre mégis előbb-utóbb szükség lesz, annak fizetésére alapot kezdett letenni pénzben és magtárban oly czéllal, hogy a pénzalapból tiszta pénzt, a magtárból pedig gabonát fizetend.

A mesteri állomás 1882-ben szerveztetett is községi tanitósággal kötve össze, — és pedig az egyház és a község közt — ugyancsak az 1882-évben létrejött s mind az E. K. Tanács által mind a megyei közig-bizottság által elfogadott és megerősitett szerződés értelmében ugy, hogy mester és községi tanitó egy személyben mindkét állással járó kötelmek viselésével legyen. — Ennélfogva a közig. bizottság s ennek felterjesztésére a nm. minisztérium tanitónknak csak segéd tanitói czimet adott 200 frt évi-fizetéssel. A kamatjából s ujabb ajándékozásokból azon ideig 1000 frtra növekedett — ma

---

f) Az ekkl. részére gabonát vessenek, melyet ha a gondnok hanyagolna el, felelős; ha az ekkl., köteles annak szerébe ravatallal fizetni.

g) A templomban egyenetlenkedők 12 frtra büntetendők.

h) A ki urvacsorával nem él, nem temetendő pappal, annak harangozni sem kell.

i)Háznál esketni csak külön dijjal lehet.

k) A papnak gyümölcsfát elvinni nem szabad.

l) Vegyes házasságban a férfi ha unitárius, a család egész kepét fizessen.

m) Nyári tanitásért egy napi munka adassék minden személytől. Stb.

már „Énekvezér-alap“ czimü — alapnak 8 százalékát. 80 forintot énekvezéri dijban az egyház a községi 200 frt dijhoz csatolván, ezen összeg és az innen-onnan mégis összeszerzett nehány holdnyi szántó-kaszáló haszonélvezete képezi tanitónk évi fizetését. A magtárra pedig e szerint ily czélból ma még szükség nem levén, azt az egyház megjelölt czél nélkűl kezeli, mint önálló egyházi vagyont; a minthogy egy vagy másnemü szükségei fedezésére nyirbálgat is el belőle, miért az 500 frt értéken felülemelkedni még nem tudott.

Vagyonról levén szó, a fennirtak után nem hagyhatom emlités nélkül az egyház j ö v e d e l m i f o r r á s a i t is.

Váraljai egyházunk évi rendes jövedelme igen csekély. A jövedelmi források közt első és mindennél többet érő: a z e g y e s e k z s e b j e, a mely sokszor volt és van igénybe véve. Második jövedelmi forrás a mintegy 52 hold területü bükkös e r d ő, a mely ugyancsak gyakran fizetett. A harmadik volna a mintegy 2—3 holdnyi területü földbirtok, hanem ez keveset jövedelmez. Ezek után alig méltó az emlitésre az ünnepi alamizsnálkodás. Volt oly esztendő is, a a melyben alig jött be az „Isten ládájá“-ba 28 kr. És volt olyan év is, a midőn összes évi jövedelműl csak 37 kr. jegyeztetett be a vizsg. hivatal által a jegyzőkönyvbe. No de ez régen volt, a midőn a kiadási rovatban is látható ilyféle feljegyzés, hogy t. i. a vizsgáló hivatal csak négy sustákot kapott tiszteletdijul és itteni hivatalos működése alatt 6 dr. értékü bort fogyasztott el. (1715).

A mig az enlaki, martonosi és váraljai egyházak összetartoztak — szájhagyomány szerint havasuk is volt. Ma nincs. Ma ezen enlakinak mondott havast a korondi unitár. egyház birja „Melegpatak“ czimen. Volt-e e havas valaha az Enlakáé? És ha igen: miként került Korond birtoklásába? arról bizonyost nem tudok. A szájhagyomány azt mondja, miszerint e havas okirata Enlakáról Korondra férjhez vitt egy nőnek hozománya között véletlenül Korondra jutott. A nő váltságdijért kinálta vissza Enlakának, de Enlaka nem volt elég ügyes igy visszavenni: mert meglehet nem is tartotta fontosnak. A nő Korondnak szolgáltatta kí az okiratot, minélfogva Korond az „igazát“ felmutatni nem tudó Enlakától a havast elfoglalta.

I n g ó j a v a i közül ez egyháznak két közönséges alaku urasztali ezüst pohár, két óntányér s három darab selyemkendőn kivül a többiek: faedények, abroszok, kendők stb. e lapon alig érdemesek a megemlitésre.

És már ezekben a váraljai egyházról, ha még szellemi és erkölcsi állapotáról is emlitek valamit, a mit tudtam, mindent elmondtam.

E község népe természetes és egészséges észjárással bir. A milyennek külsőleg látszott és látszik, annál értelmi és erkölcsi állapota magasabb fokon állott és áll. Egyszerü volt ruházatban, táplálkozásban és lakásban. Csak kitartó szorgalmával párositott takarékosságának köszönhette és köszönheti különösen a mai terhes viszonyok között, hogy anyagi helyzete elég kedvező, sőt sok község népénél kedvezőbb.

Az egyház iránti érdeklődés és áldozatkészség s az Unitárizmus iránti hivség, mint más községekben, ugy itt is megvolt eleitől fogva. A templomot szerette és szereti járni. A jó könyvek olvasását is gyakorolja. 1874. óta olvasó egylete is van oly czéllal, hogy a részvényesek által összetett fillérekből könyveket szerezzen s hirlapokat hordasson, az előbbieket otthon, az utóbbiakat az iskolaházban olvasandó meghatározott időkben, — a midőn a felnőttek s általában az arra jelentkezettek között rendes tanitás és tanulás is gyakoroltatik. Ez úton már többféle könyv szereztetett és a téli estéken való tanitás is rendes folyamatban van ma is.

Iskolája kevés kivétellel régen is, de az ujabbi időkben éppen jó állapotban volt és van. A nőnemen levők iskoláztatása — mint bizonyosan más helyeken is — csak a jelen száz elején vétetett tulajdonképpen gyakorlatba. Azon innen a férfinemen levőkkel azok is egy mértékben tanittatnak s versenyeznek is mint a templomi éneklésben, ugy az irás-olvasás stb-ben is. Tapasztalatom szerént az irniolvasni tudóknak az itteni felsőbb fekvésű községek, az alsóbb fekvésü községeknél nagyobb százalékát tudják felmútatni. Váralja legfenebb fekszik! . . . A régiek különösen a bibliai, a vallási ismeretekben voltak kitünők. A vasárnapi iskoláztatásról 1798-ban van legelőbb emlékezés; azóta az is rendes gyakorlatban van.

És már ezzel be is zárhatnám iratomat, ha nem volna még egy tárgy: a pálfalvi leányegyház, melyről itt meg kell emlékeznem.

A mi a Váraljától keleti irányban és félórai távolságra fekvő r. kath. vallásu népes Pálfalvát illeti, itt volna egyetlen leány egyháza Váraljának, melyet ma 18 személy alkot, a kik Váraljából, Tarcsafalváról és Korondról házasság és költözés utján származtak oda. Tehát róluk nem lehet következtetni, hogy Pálfalvában valaha unitárius egyház szerveződött volna. Pedig mind váraljai mind pálfalvi szájhagyomány tartja azt. Sőt egy bizonyos Simó előnevű pálfalvi család, a melynek elődei régen unitáriusok voltak, kertjében egy három öl hosszu és két öl széles romhelyet mutogat, melyről többen állitják azt, hogy unitárius templom lett volna, és a Simó-család elődei, a kik a templomot a saját helyükre engedték is épitetni, abba jártak templomba. Erről irásban sehol semmit sem találtam.

Azt különben lehet következtetni, hogy egykor Pálfalvát is érinthette a reformatió ébresztő és ujitó szele. Mert ha áll az, hogy Pálfalva, Korond és Atyha egykor egy templomhoz és egy papság alá tartoztak, valamint az is, hogy Atyha és Korond is egészen átvették az unitárius hitet: könnyen hihető, hogy e mozgalom Pálfalvába is elhatott. És könnyen hihető az is, hogy a midőn egyháztársai: Atyha egészen és Korond részben — régi hitükre visszamentek, ugyanakkor Pálfalva is ezt tehette; és a mint Korondon, ugy Pálfalvában is maradhatott állhatatos az unitárius hitben egy kis töredék, a mely aztán templomot is épithetett magának a váraljai papság hatósága alatt. E kis egyház lelke és támasza lehetett Tarcsafalvi Mihály nevü nemes, a kiről azt mondják, hogy unitá-

rius volt és gazdag is annyira, hogy udvart tartott Pálfalvában. Neve látható is, mint pálfalvi lakósnak és nobilis személynek a váraljai papi benvaló megvásárlási okiratában -- egyik tanuképpen. Fiai nem voltak, csak leányai s ezek is más községekbe mentek férjhez, — mint Tarcsafalvára is s igy a család feloszlása befolyhatott az egyház hanyatlására. Vajha más jőne helyökbe!

KOZMA DIMÉN.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK

CXVII.

HUNYADI DEMETER UNITÁRIUS PÜSPÖK ZSINATOT HIRDET TORDÁRA 1592. MÁJUS 31-DIKÉRE.

Kelt Kolozsvártt, 1592. ápr. 25-én.

Demetrius Hunyadinus, Pastor in Domino Colosvariensis, et Superintendens Ecclesiarum Hungaricarum passim in Transylvania verum unum Deum viventem, et filium eius unigenitum Dominum nostrum Jesum Christum mediatorem unicum puro ac syncero pectore In Spiritu et veritate profitentium, Venerabilibus ac Integerrimis Senioribus, fratribus in Deo dillectissimis, nec non reliquis universis Verbi Divini praeconibus fidelissimis, una cum Scholarum moderatoribus, nostre Jurisdictioni in domino subiectis gratiam, pacem, misericordiam, et spiritum sapientie, atque Illuminationis a Domino Deo Jisraelis, per Jesum Christum crucifixum toto ex animo precatur. Gravissime sane simul ac sapientissime, Viri Venerabiles, ab Isaia propheta sacro Domini spiritu coelitus afflato dictum illud olim fuit, Impiy ut mare feruent, non est pax (dixit Deus) Impys. Etenim sive mores et naturam quis spectet eorum, qui coeno Impietatis alto Innoluti, cum sese maculant ac deturpant, tum furoris vestro quodam Indomito perciti deseuire in pios, simplices, ac Religionis purioris amantes non cessant: sive Justum Dei Judicium spiritum vertiginis in eiusmodi obcoecatos homines mittentis consideres, utrobique pacem Impys non esse perfacile comperies. Itaque cum hoc quoque nostro tempore tristissimo, nec Satan ipse versutissimus, veritatis osor infensissimus, omnisque Impietatis et securitatis auctor nequissimus conqiescat, nec etiam organa eius longé latéque laxis furorum habenis grassantia religionem puram Impetere, gravare, odys, calumnys et conuitys (quantum quidem in se est) cessent: utique nostrarum partium est (cum praesertim hisce proximis temporibus aliquot fratrum bonam in colendis Domini vineis operam nauantium et strenue in palaestra Ecclesie demilitantium, ex hoc mundi labyrintho, cum suo quidem lucro, sed cum manifesto Ecclesie detrimento rapti obdormiuerint) pro Domini grege serio vigilare, orare, et gladio spiritus omnes sectarum Impiarum monstrosas opiniones, ne coeptum veritatis cursum Impediant, tollere, presecare, et a sponsa Domini Jesu procul

arcere. atque propellere. Verum enim vero id praestare exacte, vel saltem utcumque pro talento nobis coelitus dato prosequi. Ita demum (opinor) poterimus, si et privatim spartam, quam quisque nostrum nactus est, ornare studebimus, et publicis in congressibus Deum precando, disceptando, arguendo mutuis colloquys mutuum consensum venari. adinuenire. et diligenter conseruare toto studio conabimur, ut rata tandem in nobis Paulina illa sit Corinthys scripta obtestatio: Precor autem vos fratres per nomen Domini nostri Jesu Christi. ut idem loquamini omnes. et non sint inter vos dissidia, sed sitis coagmentati eadem mente et sententia. Quocirca ne nos quoque officio nostro hac In parte deesse videamur, constituimus (Domino Deo auxiliante) Synodum Thordam. ad diem May Mensis ultimum indicere. ac de more nostro solito conuocare, eo nimirum propositio, ut singuli fratrum aliquid, quod ei loco et tempori accommodatum sit, sive de quesitis Theologicis et mysterys coelestibus, sive de disciplina morumque honestate, sive demum de rebus alys ad aedificationem domus Dei quoquomodo attinentibus. libere quidem sed placide tamen, et omni contentionis Immundice studio deposito, In medium proponant. Hortamur igitur amanter singulos vestrum, fratres in Domino charissimi, Imo etiam pro auctoritate Ecclesie mandamus serio, ut ad diem locumque prescriptum mature atque Intempore, sine vlla tergiuersatione una cum Scholarum Rectoribus. in laudem et gloriam nominis diuini sempiternam, Ecclesiaeque emolumentum, sub poena graui rebellibus Synodi decreto Infligenda conueniatis, atque compareatis. Datum Claudiopoli 25 Aprilis. Anno a nato Christo Domino Millesimo Quingentesimo Nonagesimo secundo.

Demetrius Hwnyadinus m. p.

Eredetije az aljára nyomott pecsét helyével, az erd. Muzeum kézirattárában (néhai gr. Lázár Miklós adománya).

Közli Szabó Károly.

LII. ZSOLTÁR.

Dallam: Dicsőitünk és tisztelünk
Örök Isten téged stb.
(Unitárius Énekeskönyv.)

Mit dicsekszel bűneiddel
Te önbizott, te kevély?!...
Nem érzed Isten jóvoltát,
Mely kegyelmesen megbocsát,
S oltalma véd, hogy te élj?!...

Szólsz ármány, ravasz beszéddel,
Melynek hazugság neve;
Nyelved, mint éles beretva
— A nemes kebelt vagdalja —
Te álnokság mestere!...

Szereted a gonoszságot,
S a mi jó azt megveted;
A bűn, gonosz: bálványképed!
Mi szent, igaz: azt letéped,
Vagy gúnyolva neveted!...

Jaj neked!... az erős Isten
Szent haragja összetör...
Kigyomlál, kitép, kiszaggat,
A halállal elragadtat
Az élőknek földökből...

S az igazak mind ezt látva
Mondják: im a férfi ott! —
Ki az Isten hatalmában
Nem hitt... de bűn, s gazdagságban
Nagy kevélyen megbizott!...

Oh Uram én hajlékodban
Vagyok, élek és lakok,
Mint a zöldelő olajfa,

Melyet véd kegyelmed gondja —
Jóvoltodban vigadok! . . .

Tisztellek Uram örökké,
Bár alázz, vagy magasztalj . . .
Benned bizom, téged várlak:
Mutasd meg szabaditásod,
Mert te jó, s kegyelmes vagy . . .

Rédiger Géza.

ALKONYÓRÁK.

1. Móz. 3, 8. És ők hallák az Úristen szavát, ki a kertben jár vala, midőn a nap lehült. (Luther ford.)

Ne gyújts még lámpát a szobában,
Most kezd szürkűlni csak az est:
E még derengő félhomályban
Mélázok én el örömest.
Elcsöndesűlt a nap zsivajja,
Lehűlt a vér, lassan siet;
Az enyhe csillagfény kicsalja
A szelidebb érzelmeket.

Oh nap, ha képed halaványul,
És szinvarázsod már letűnt,
Csak akkor tud lelkünk magárul,
S tér önmagába szellemünk.
Erdőn, mezőn ha esti csend ül,
Erdőn, mezőn ha árny borong,
Egyszerre csak szivünk megrendül:
Egy más világ beszéde zsong.

Ez az az óra, melyben Éden
Hűs árnyán az Úr megjelent,
Hogy ott az emberrel beszéljen,
Ki, hajh, a fény betege lett.
Fáján csendűlt a „Hol vagy Ádám?"
A méla esti csenden át,

S az Úr a sziklabolt lombárnyán
Remegni látta bús fiát.

Hol vagy! — E hang ilyenkor éppen
Az én szivembe is bezeng,
S felkölti, a mi rejtekében
Nappal felejtve elpihent.
Idő-kérgét a szív lefejti,
Ujjá lesznek elmúlt napok,
A férfi gyermekké felejti
Magát, mig multján andalog.

Ilyenkor ültem én atyámnak
Térdén, ha kipihenni jött
Búgondját szent hivatalának
Jókedvü gyermekek között.
Jött majd anyám halkan fektetni,
Mily szivesen engedtem én!
Mily könnyü volt elszenderedni
Áldó szavának zengzetén.

Hát a midőn a kis szobába
Gyült este a gyermeksereg
Hogy, ki mit vár angyal-fiába,
Bizalmasan beszélje meg.
A hó a szomszéd-házfedélről
Világitott nekünk csupán.
Mi csillogott, úgy ablakszélről,
Egy perczre? . . . Angyal szárnya tán.

Felnőttem; a mező, a róna
Volt éjjel-nappal otthonom;
De egyedül az alkonyóra
Volt igazi vigasztalóm.
S midőn az estpir végsőt lobbant,
S halk éji szellő esdekelt,
Az ifju szíve sejtve dobbant,
Szellemsugalmon dalra kelt.

A férfit is a napi zajra
A szürkület nyugtatja most;
Szivemre gyermekim kaczajja
Borít ifjító balzsamot.
Anyjok egy régi dalt! Te lányom
Zenditsd meg azt a zongorát;
Mig énekeltek, megtalálom
Szivemben az alkony dalát.

Ha rám borul majd életestém,
S közelg a hosszu éjszaka,
Ti vegyetek körűl ez estén:
Alkonyhomály, est csillaga.
Jó s rosz napok a szürkületben
Mind elmosódnak szeliden,
S gondot, panaszt felejtve, lelkem
Atyám ölében elpihen.

GEROK KÁROLY után

DR. NAGY MÓR.

SARDI JÓZSEF.

Sz. 1822. mart. 13., megh. 1887. dec. 18.

Két éve, hogy örök nyugalomra szállt. Képe gyakran jelent meg emlékezetemben, s valami azt sugja, hogy ne engedjem e képet csak ugy ellebbenni, eltünni az árnyak birodalmába, hanem édes emlékezettel öleljem át, mielőtt vonásai elmosódnának.

Lévita nemzetségből származott, mely eredetével a 17-ik százba nyulik fel. Pap volt atyja, nagy atyja és szép apja, mindannyian a jelesebbek közül, kik nemcsak elvették a tizedet, hanem valódi elhivatással szolgáltak a vallásnak és az egyháznak. Atyja, Sárdi Sámuel épp nagyhirü pap, kiváló egyházi szónok.[1]) Lévita lett ő is, de „zengő szerszámokkal."

---

[1]) Atyja: Sárdi Sámuel szül. 1783. febr. 23-án Toroczkó-Szt.-Györgyön; hivataloskodott, mint iskolamester Abrudbányán (1807—1810.), Vargyason (1811—1812.), mint pap H.-Szentmártonban (1813—1814), Laborfalván (1815—1826.), Árkoson (1827—36.) és Toroczkón (1837-től), meghalt 1854. jun. 13.

Nagyapja: Sárdi István szül. 1737 körül Nagy-Kadácsban. Az egyházi szolgálatot Bágyonban kezdette 1759-ben, mint iskolamester. 1774-ben Ádámosra ment papnak, 1793-ban tordai pap és esperes; meghalt 1795. Neje volt Bencze Judith, tordai pap Bencze Pál leánya.

Szép apja csakugyan, Sárdi István Kadácsban volt pap.

Atyja kétszer nősült. Laborfalván 1816-ban elvette Bagoly Juliánnát; ennek halála után 1827-ben Árkoson Péter Borbárát. Az elsőtől származott ő és és Juliánna testvére; a másodiktól: Imre, kövendi tanitó; Samu (korán elhalt jeles képzettségü ifju, ki Garibaldi alatt részt vett az olasz szabadságharczban); Lőrincz, ki kereskedő lett; István kép.-rajztanár Kolozsvárt. Atyja mint pap több nevezetes alkalommal szolgált. 1836-ban a Consistorium püspök Körmötzi János feletti emlékbeszéd tartására választja meg. 1847-ben Kozma Gergely kövendi pap, egyháztörténelemiró 50 éves papsága jubileumán tartott egyh. beszédet, mely nyomtatásban is megjelent.

Sárdi Sámueltől van a reformátusok énekeskönyvében található „Szükölködünk nagymértékben" kezdetü ének, melyet akkor irt, midőn a vargyasi kántorságtól visszavonulva, Kadácsban lakott s Udvarhelyt Mihály János királybiró meghivására egy rab felett tartott temetési beszéd után az udvarhelyi ref. ekklésia az üresedésben volt papi állomásra megválasztotta volt, de melyet nem fogadott el. Tőle származik az unitáriusok énekeskönyvében levő „Legyen kedves az áldozat" ének szövege is.

Ifjusága arra az időre esett, mikor kolozsvári főgymnasiumunknak Brassai Sámuel volt az igazgatója és nagy mestere, s mellette tanárok Ar.-rákosi Székely Sándor, Székely Mózes és Kriza János. Az atyai nevelés által gondosan elékészitve került a gymnasiumba, s a tudomány és költészet eme fölkentjeinek befolyása alatt és oly kortársak mellett, mint Albert János, Nagy Sándor, szépen haladt előre. A rendes tantárgyakon kivül foglalkozik irodalommal és a modern nyelvek tanulásával; dolgozik a „L a n t“ czimü ifjusági lapba, melynek szerkesztője volt, s szorgalmasan tanulja a német és franczia nyelveket.

De e mellett észrevétlenül egy másik tehetség fejlődik ki benne. A családban sok volt a művészi hajlam, s atyja őt, ki különösen szép hanggal volt megáldva, korán tanitotta énekelni is. Eleinte csak mulatságból gyakorolja az éneket, de mindinkább kitünik hivatottsága. Boncza György tanuló-társával megismerkednek a reformátusok hires kántorával, Botos Istvánnal, próbákra jönnek össze házánál, részt vesznek mükedvelői előadásokban, szinészek társaságában.

Mikor az iskolát végezte, készen volt a papságra és készen a kántorságra. Családja multjánál s atyja közetlen példájánál fogva is ő inkább az elsőre vágyott, s várta, hogy külföldre küldik, vagy pedig azonnal kinevezik pappá. De nem ugy történt, a sors máskép akarta, a léviták más rendjében jelölt neki helyet.

1848-ban iskolamester és énekvezér lesz Felső-Rákoson, egyik legjobb ekklézsiánkban. Egy ideig még ápolja keblében a reményt a papság iránt, nem akar lemondani arról. De a fejlődés követi a maga utját, érvényesül annak törvénye. Az adomány nála nem hiányzott s a gyakorlat erőt, nagyobb terjedelmet ad a hangnak, s mind hatalmasabban és ihletteljesebben zendülnek föl a szent dallamok: egyike lesz a legkitünőbb énekvezéreknek. Gyülekezete büszkeséggel telik el, tisztelettel környezi az ifjú mestert, kit meghallgatni más vidékről is eljöttek. Még olykor-olykor felébred benne a vágy, hogy pappá legyen, hogy nemsokára aztán végképp eltünjék, midőn 1861-ben a kolozsvári ekklézsia hivja meg az énekvezéri és tanitói állomásra.

A kitüntetés, mely e választással érte, ellenállhatlanúl viszi tovább a pályán, melyen megindult. Hozzá nőül veszi Nemes Borbárát, Nemes József ügyvéd kedves leányát, ki kiválóan szereti a zenét. A mivelt közönség buzditásai, az otthon édes zenéje lelkesitik s most mint lágy fuvalom ömlik „az áldozat“, majd meg csattog, a mennyezetet veri a hatalmas bariton hang.

Huszonhét évig töltötte be énekével a kolozsvári nagy tem-

plomot, a gyülekezetnek gyönyört, lelki épületet szerezve és azt a nem közönséges örömet, hogy kántora az unitárius egyháznak egyik legnagyobb énekese.

A tanitásban nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, melyeket az ujabbkori neveléstan nyujt, módszerében a régi iskolamestereket követi. Az irás-, olvasás-tanitás nem megy oly könnyen; az ismeretek nem omlanak halomszámra: de a melyeket közöl, annál tisztábbak és biztosabbak. Az erkölcsi szabályokat saját példájában szemlélhetik növendékei, a jellem erejével hat rájok, neveli a lelket és a szivet. A kik iskolájába jártak, mindig hálásan emlékeznek vissza jó tanitójukra.

Rendes elfoglaltatásán kivül érdeklődik a közügyek iránt is. Tagja lesz a kolozsmegyei tanitótestületnek és választmányának; az unitáriusok Főtanácsa pedig még 1861-ben megtisztelte az egyháztanácsossággal. A gyüléseken ritkán szólal föl, de a mit mond, megérzik rajta, hogy az meggyőződésből származik, hogy határozott elvek vezérelik. Társadalmi érintkezéseiben meg jelleme más szép vonásai tünnek elé: ritka becsületessége és jósága; a családi életben finom gyöngédsége.

Foglalkozása nem tette egyoldaluvá. Az iskolából magával hozott ismereteket olvasás által folyton gyarapitja. Az átalános miveltségben igyekszik nem maradni alól a szinvonalon. Megjelenésében, társalgásában egy mivelt ember benyomását teszi.

S mindenek felett szerette egyházát, igaz hittel ragaszkodott ahoz a valláshoz, melynek elődei apostolai voltak. S mikor Déván, Dávid Ferencz martyromsága emlékezetes helyén, 1886-ban megalakul az unitárius leány-egyház és elénekli ott énekes könyvünkből egyik legszebb dicséretünket, örömkönnyeket hullat, tekintetében a vén Simeon ohajával: „Bocsásd el immár a te szolgádat Uram!“

1887. dec. 20-án a kolozsvári gyülekezet mély részvéte kisérte sirjába.

Nem lett pap, de a Sárdi családnak mindig egyik ékessége marad, az unitárius egyháznak egyik hirneves kántora.

Ott van már ő is, hol méltó kortársa és barátja, Boncza megelőzte. A két nagy énekes egy kort zár be, mely a *naturalis ének* kora. Most hadd jőjjön egy másik, a *művészi éneké*, melynek mivelői vajha oly magasra emelkednének, mint eme naturalisták emelkedtek a maguk módjuk szerint.

PÉTERFI DÉNES.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1889. november.

(Észrevételek a kiállitásra. — Massebieau Jenő.)

Szerkesztő Úr!

A kiállitás kapui bezárodtak. Miután a világ minden országából megszámlálhatlan sokaságot vonzott a párisi tárlat, a Mars mezőn bár még most sem egészen elhagyatott, néma hallgatagság. Mindazok a nagyszerü dolgok, melyek ott egyesitve voltak, ma már szét vannak hordva. És most az ember visszagondolva felteheti magának a kérdést, mi volt ez óriási kiállitásnak eredménye? Sokan próbálták meg számot adni erről és sokféle szempontból. Mult levelemben ismertettem Vogüé gondolatait és az ő kissé merész symbolizálását, azt a nagyszerüséget, melyet ő a kiállitásban felfedezett.

Mások e nemzetközi kiállitásban a munka és az emberi ész dicsőségét ünnepelték, az ember hatalmát, melyet a tudomány által az anyagon nyert. Annyira, hogy mind e tanulmányoknak összege, melyeket a kiállitásról irtak, e lelkes felkiáltás lehet: „mily nagy az ember! mit mivelt és mit fog még mivelhetni?" És ez igaz, az ember tényleg nagy az ő értelme által. Mindazok a csodák, melyeket a kiállitás felmutatott, kétségtelenül nem inditnak arra, hogy azt higyjük, hogy az ember rosz és teljesen megromlott. Nagyszerü dolog, hogy a kiállitás megbizonyitotta az emberi ész hatalmát és nagyságát, azonban csak egy feltétellel, t. i., hogy nem tévesztetik szem elől az erkölcsi czél sem, melyet az értelmi és tudományos munkában elérni kell és hogy az ember nem forditja minden tevékenységét az anyagiakra. Különben Isten, eszmény nélküli miveltségre jutunk, s következőleg vissza fogunk esni. Egy nehány dicséretreméltó példa kivételével, nekem ugy tetszik, hogy a kik a kiállitásról irtak, igenis az anyagi szempontot tartották szem előtt és nem tekintettek a tudományos, művészi és ipari előhaladás erkölcsi következményeire. Egyet különösen, mi pedig szerintem nagyon tanulságos és örvendetes, kevésbbé emeltek ki, a kiállitás humanitárius oldalát. Éppen azért erről irok. A testvériség és az egyetemes összetartozás eszméjét, melyet a kiállitás láttatott, kevésbbé méltatták. A Mars mezőn különböző nyelvü és szokásu emberek jöttek össze a világ minden országából. S nekem ugy tetszik, hogy ez több volt pillanatnyi közeledésnél. És hogyha a kiállitásra nézve symbolumot keresünk, én ugy hiszem, hogy az az emberiség nagy családja különböző tagjai egymáshoz közeledésének

nagyszerü symboluma. Az mintegy látható és megfogható alkalmazása volt Pál apostol eme szavainak: „Nincs különbség sem zsidó, sem görög, sem úr, sem szolga közt, ti mindnyájan testvérek vagytok.“ És az ember csakugyan érezte, hogy a különböző megjelenés mellett mindezek emberek és testvérek. A régi világ európaiakat és ázsiaikat, rómaiakat és karthagoiakat számitott; embereknek? nem. S Terentius eme mondása: „homo sum et nil humani alienum puto“, bizonyára az ő kora erkölcseinek gyakorlatában nem volt meg. És az ő mondása igaz lehetett reá nézve, de nem a többi rómaiakra, a kiknél mindenekfelett ez uralkodott: „civis romanus sum.“ Ma az ember eszméje és az emberiség-érzet a haza eszméjével tart egyenlő lépést. De nem lehet többé félreismerni, hogy a népeknek sok érintkezés-pontjuk van; és hogy a nemzetek egymással solidarisok. Itt is igaz Pál apostolnak egy más mondása, melyet a testnek különböző részeire mondott: „midőn egy tag szenved, a többi tagok is hasonlóan szenvednek.“ S lehetetlen, hogy az összetartozás érzelme ne fejlődött és ne erősödött volna amaz alkalmak által, melyeket az egymáshoz közeledésre a párisi kiállitás nyujtott a föld különböző népeinek. Az emberiség családjának mindeme tagjai hazájukba visszatérve, akarva vagy akratlanul szélesebb körü, nagyobbszerü, emberiebb eszméket, egy szóval az egyetemes testvériség eszméit vitték magukkal. És én előttem ez egyike a nemzetközi kiállitás legnagyobb jótéteményeinek. Ez erkölcsi győzelem a kereszténység szelleme által. De nehogy ugy tünjék föl, mintha igen szép szinben látnám a dolgot, ki kell jelentenem, hogy magam sem gondolom, hogy a népek mindjárt egymás karjaiba fognak dőlni és feledve panaszaikat testvériesen ölelkezni és hogy csak egy nyájat fognak alkotni egy pásztornak a vezetése alatt. Hanem azt teljesen hiszem, hogy a most elhintett jó magvak meghozzák gyümölcseiket. Már maga a haladás is jó jel a jövőre nézve, a haladás, a melyet senki sem tagadhat meg, kivéve azok, a kik mert magukban nem találják, egyebütt sem akarják látni. Mindeme „laudatores temporis acti“ kárhoztatják a jelen civilisatio fényét, nem tudom én miféle elv nevében, melynek semmi köze a Krisztus szelleméhez. Nem fogják fel, hogy a civilisatio csak eszköz és nem czél, vagy legalább, hogy eszköznek kell lennie. Pedig éppen ez az, a minek át kell hatni a mostani nemzedék szellemét, mely oly gyors léptekkel halad. Az a fő dolog, hogy meg legyen győződve arról, hogy az ember nemcsak kenyérrel él. De nem akarom nyújtani gondolatom kifejtését, mely különben is elég világos arra, hogy azt felfogni lehessen. Még csak egy-két szót akarok mondani a haladás eszméjére nézve, a melyről a kiállitással kapcsolatban annyit irtak, de főleg az anyagit tartva szem előtt. Nem győzték eléggé dicsérni a különböző gépeket és azt a bámulatos tökélyt, melynél fogva az emberi kéz munkáját oly gyorsan teljesitik. És jelezték a modern munkában való eme forradalom közetlen következményeit is. Ez igaz és valóban nagy jótétemény. De van egy másik, a mit nem vettek eléggé észre, vagy legalább kifejezésre nem juttatták. És ez az, hogy a gépek által teljesitett munka megédesitette az emberi kar

munkáját: ez az, hogy az ember, ki csupán munkaeszköz volt, értelem lett azáltal, hogy vezeti a gépeket. Értelmi szempontból ez valódi fölszabadulás. Az ember magát inkább embernek érzi, szabadabbnak és erősebbnek. És mily jövő nyilik itt az emberre nézve. A mily mértékben fognak lassanként a socialis kérdések megoldatni, a mily mértékben lesz a munka uj alapokon szabályozva, abban a mértékben fog az ember mind több erővel rendelkezni, hogy azt mivelődésére, értelmi tökéletesedésére, szellemi és erkölcsi életére és a családi életre forditsa. Ez egy kis részre már most is ugy van s erős a hitem, hogy a többire is ugy lesz a jövőben. A nemzetgazdasági kiállitás egyike volt a legérdekesebbeknek. Az emberiség minden igaz barátja gyönyörrel szemlélte ez osztályt. Nemzetgazdaság! mennyi gondolat és mily jövő van ez egyszerü szavakban. Igen ebben van a jövő, a megujitott nemzetgazdaságban, abban a nemzetgazdaságtanban, mely észleleteket és tényeket nyujt, hogy az életet az élethez vonza és nem gyakran oly üres abstractiokat. Nem fejezhetném ki jobban az én gondolatomat, mintha idézem Leon Say elnöknek a nemzetgazdasági kiállitásról mondott szavait: „A mi kiállitásunk hat osztályra volt osztva, mi mutatja, hogy e komoly kérdésben nem volt egységes megoldás. Azonban, hogy ha az ember a synthesis utját követi, egy egyetemes törvény lételének a megismerésére jön. E törvény nekünk azt tanitja, hogy az emberiség sorsa javitásának egyetlen forrása minden egyes törekvésében van és összeesik az egyéni kezdeményezéssel. Hogyha a nemzetgazdasági kiállitásnak sikerült volna ezt az eszmét a tömegekbe bévinni, ezzel nagy szolgálatot tett.“ Ez valóban igaz, mert abban van a kérdés igazi megoldása: az egyén törekvésében és nem az állam cselekvésében. A mely napon ezt felfogják, ez nagy lépés lesz előre az egyetértés és a testvériség utján.

Szóval az embereknek és dolgoknak e nagy összejövetele a Mars mezőn egy nagyszerü és egészséges eszmét tár elé. A kiállitás az egyetemes keresztény eszmét szélesebb körre és mélyebbre terjesztette.

És ezek után lássunk még nehány nézetet a kiállitásról. Némelyek ugy vélekedtek: „A kiállitás, mint egy rengeteg halmaz, elnyelt csaknem minden nemzeti életet. Ez észrevétel talán sokkal jelentősebb, mint irója gondolta. Hat hónap alatt, tényleg ugy látszik, mintha az irók és kiadók aludtak volna, Francziaországban ez idő alatt egy olyasabb munkát sem adtak közre. Csupán Bourget Pál „Le Disciple“-je keltett némi hatást s idézett elő kritikát. De e mű is azelőtt iratott és a kiállitás kezdetén jelent meg. A mit a kiállitás alatt irtak, az csak a kiállitásról volt. Hanem most már a nyugodtabb napok a szemlélődésnek kedvezve, uj munkákat hoznak létre. Még megemlitem Renannak egy könyvét, mely a kiállitás alatt jelent meg, de a melyet még 1848-ban irt. Czime: „La Science.“ Thierry Ágoston tanácsairól szól, ki különösen hatott Renanra. Ugy látszik, hogy Renan merészségei, ki akkor egészen fiatal ember volt s ki szakitani akart a katholikus egyházzal, fellármázták az ő barátját, ki arra birta, hogy várjon, mig a kor több tekintélyt ad neki. Ma e könyvnek csak történelmi értéke van, mint okmánynak Renan gondol-

kozása történelmében. Egyébaránt a fényes iró, az okos nyelvész és a skeptikus bölcselő, mint tudjuk, azóta annyira hozzászoktatott különben nagyszerü merészségeihez, hogy e könyv teljesen igazolva van.

A kinek üres ideje van, érdekes lenne azokat a számos congressusokat tanulmányozni, melyeket a kiállitás alatt tartottak s főleg azokat az eszméket, melyek azokat mozgatták. A legeredetibb volt a spiritisták congressusa. Ugy látszik, hogy a spiritismus sokkal inkább el van terjedve, mint az ember gondolta, mert a congressuson sok spiritista társulat képviselője volt jelen. Mindenki tudja, hogy miben áll a spiritismus: a halottakkal való közlekedés lehetőségében, miszerint azok minket hallgatnak, nekünk megjelennek és minket megértenek. Hanem ez őszinte illusiók, e jóhiszemüség mellett a spiritismus némely képviselői valóságos sarlatanságot üznek. Több eset került a törvényszék elé, melyekből kitünt, hogy itt közönséges szemfényvesztésről van szó, mely nehány tudatlan embert áldozatul ejtett. De mindezek ellenére vannak, a kik őszintén hisznek a spiritismusban.

Bármily képtelenség is az: a fájdalmas szivek valóságos vigasztalást találnak abban, mit a józan ész elfogadni nem tud.

Visszatérve a spiritisták congressusára, mely sept. hóban tartatott, ott sajátságos dolgokat mondottak és sajátságos kijelentéseket tettek. Tudtuk, hogy a halottak szellemeit lefényképezték, de azt nem, hogy azokat mérik is. Egy öreg spiritista komolyan kijelentette, hogy leánya, ki ezelőtt két évvel halt meg, három hónap óta növekedett sulyban. A halottak szellemeit lefényképezni, vagy azokat sulylyal mérni, egyik olyan nevetséges, mint a másik. Azok között a kérdések közt, melyeket tárgyaltak, főleg a reincarnatio kérdése foglalta el a congressust. Csaknem minden spiritista hiszen e metempsychosisben vagy inkább a fokozatos metempsychosisekben, melyek szerintök a tökéletesség feltételei. Itt benne vagyunk a budhismusban. Ugy látszik, semmi sincs uj a nap alatt. Sokat vitatkoztak az Isten lételéről is, de a nélkül, hogy megegyezésre juthattak volna. Némelyek tagadták az Isten lételét, mire mondották, semmi szükségük sincs az ő rendszerükben; mások meg erősitették, mint oly dolgot, mely szerintök az egyéni szellem folytonosságában való hittől elválaszthatatlan.

A congressus tagjai teljes egyetértéssel szavazták meg a következő két pontot:

1. A spiritismus oly tannak ismertetik el, mely a mai tudományos és bölcselmi tanokkal bensőleg egyesűl.

2. Minden vizsgálódónak kutatásai oda irányulnak, hogy megbizonyitsák, hogy a spiritismus megdönthetlen érveket nyujt az öntudatos én-nek a halál után való fenmaradására.

De kérdem van-e, a mi a valósággal inkább ellenkeznék, mint e két tétel állitásai? És lehet-e azt mondani, hogy a kikből a congressus állott, tanult és mivelt emberek? távol attól. Látszólagos vallásukhoz hivek, mert nagyobbrészint beteg lelkek, akár félrevezetve, akár gyermekes gondolkozásoknál fogva, mit eléggé mutat a

halottak szellemében való hitök is. Ugyanezt a hitet találjuk belső Áfrika négereinél is. Orpheus az alvilágba ment Euridicest keresni, a spiritisták nem vállalkoznak e fáradtságos út megtevésére, ő nekik Euridices jön a földre. Csak a módszerben van különbség. Bármit gondoljanak és mondjanak a spiritisták, a tudomány semmit lát abból, a mit ők állitanak. Nem a spiritisták szegény eszméi azok, melyek minket megvigasztalhatnának a naturalismus physiologiai és irodalmi szégyenletességei felett.

— Hanem hogy a kiállitásból és a különböző szellemekben az által keltett eszmékből kijöjjünk, hadd szenteljek nehány sort egy ifju embernek, kinek a halál megszakitotta szépreményü pályáját. Massebieau Jenőről akarok szolani, a párisi theol. facultas tanáráról, ki ezelőtt nehány hónappal meghalt 25 éves korában. Mint segédpap Nîmes-ben élénk esze, szerető szive és tevékenysége által tünt ki s nagy becsülésben részesült. Néhányszor volt alkalmam vele személyesen találkozni s becsültem vallási és bölcselmi eszméi komolyságát. Ő nagy bámulója volt J. Guyau-nak, a csakugyan korán elhalt bölcselőnek. Guyau munkáit alaposan tanulmányozta, s nehány az erkölcsre vonatkozó elméletét meg is czáfolta egy jeles tanulmányban, melyet a párisi theol. facultásnak ajánlott. Guyau megmutatta az angol erkölcsbölcselem elégtelenségét, Massebieau a Guyau erkölcsbölcselmi rendszeréét, az evangeliumra támaszkodván, melyről a Sorbonne tudós tanára azt hitte, hogy mellőzheti. A fiatal Massebieaunak egész gondolkozása ugyszólva az evangelium szelleme által volt áthatva, s eszméi a János-féle felfogás bélyegét viselik magukon. A bölcselmi eszmék mélysége semmiben sem bántotta nála a szív melegségét és a lelkiismeret finom érzését. Barátai szivében nagy ürt hagyott. De ők nem akarták, hogy nyomtalanul tünjék el. Hátra hagyott munkáit összegyüjtötték és kiadták egy kötetben, mely nemcsak azokra nézve lehet érdekes, kik őt ismerték, hanem mindenkire, kik szeretik a gondolatok kifejezésében az őszinteséget.

CHARRUAUD.

——— ———

AZ AMERIKAI UNITÁRIUSOK ÉS MÁS KERESZTÉNY EGYHÁZAK NEMZETI CONFERENCIÁJA.

Az amerikai unitáriusok nemzeti conferenciájokat f. évi október hó 29-ikétől — november 1-ig tartották meg Philadelphiában. A conferencia 1874 óta mindig Saratogában volt, mely fürdőjéről s rendkivüli nagy vendéglőiről hires. Épen azért választották amerikai hitrokonaink e helyet, hogy kényelmesen elférjenek s mint az első keresztények, együtt étkezhessenek. Hanem ez évben e szokástól eltértek, mind az időre, mind a helyre nézve. Ugyanis a második conferencia az elnökválasztási évvel összeesvén, sok zavart okozott s igy a mult évi conferenciát a jelen évre halasztották. A hely megváltoztatását pedig azért tették, hogy más vallásfelekezetüek is megjelenhessenek a gyüléseken s igy nagyobb érdekeltséget keltsenek. Ebben nem is csalódtak, mert a hely választása szerencsésen történt. A három ezer unitáriuson kivül sokan voltak a más felekezetüek közül is, s a kik azelőtt csak felületes tudomással birtak az unitáriusok felől, egészen más véleménynyel távoztak el.

A gyüléseket a zeneakadémiában tartották. Az elnöki tisztet Curtis G. Vilmos, legfőbb itélőszéki biró vitte. A vendégeket a philadelphiai unitárius eklézsiák lelkészei üdvözölték. May József szép beszédjéből közöljük a következőket: „Rendkivül szerencséseknek érezzük magunkat, hogy önöket körünkben, a „testvérszeretet“ e nevezetes városában üdvözölhetjük. A legszivélyesebb vendégszeretetet biztositom városunk, ekklézsiánk s családaink részéről. Meglehet, nem találják fel azt a nagy kényelmet, melyet Saratogában élveztek, de midőn Philadelphiába jöttek, érezniök kell, ugy polgári, mint vallási szempontból, hogy önök egy régi otthonba tértek vissza. Emez utczának, a hol találkozunk, a másik végén még most is áll az a csinos épület, mely bölcsője volt Amerika szabadságának. Franklinnak, az unitárius pátriotának sirja szintén annak közelében van. És az az eklézsia, melynek nevében beszélek, volt az első ez országban, mely szervezkedett az unitárius elvek terjesztésére és a népszerütlen unitárius nevet nyiltan és formailag is elfogadta. E falak között gondozzuk az emlékszobrát a hirneves theologusnak, bölcsésznek és tudósnak, Priestley Józsefnek, kinek munkásságát és önfeláldozását a gondolatszabadság és szabadelvü kereszténység ügyében senki sem multa felül, és a ki csaknem száz évvel ez előtt hirdette az unitárius evangeliumot e városban s méltán tette e helyet Meccájává azoknak, kik az ő elveit örökölték.“

Clifford János lelkész üdvözlő beszédét igy végezte: „A szabadságban, a melylyel Krisztus minket megszabaditott, álljatok meg, és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával. Álljatok meg a szabadságban, melyet őseink kivivtak számunkra! Használjátok a szabadságot, óh emberek! arra, hogy egymást szeressétek s egymásnak szolgáljatok. Mert az egész törvény értelme ez: „Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat!“ Ez a vallások vallása.“

Az egyházi beszédet a 87 éves ősz patriarcha, dr. Furness tartotta, ki ötven évnél tovább szolgált a philadelphiai unitárius ekklézsiában, s nevét megörökitette ugy egyháza, valamint városa történelmében hasznos munkássága által. „Nem a mint én, hanem a mint te akarod“ alapigék nyomán egy próféta reményével, hitével és lelkesülésével beszélt. Szónoklata rendkivüli hatást gyakorolt a hallgatókra.

E beszéd után következett a Nemzeti Conferencia tanácsának jelentése, melyből kiemeljük Clark G. Wilmosnak, több mint fejedelmi adományát — egy milló dollárt — egy olyan egyetem alapitására, melyből egy felekezet tagja se legyen kizárva. Az uj egyetem már meg is nyilt Worcesterben. Rokonszenves sorokat szentel a jelentés dr. Eliot Vilmos, dr. Clarke Freeman Jakab és Foote Henrik elhunyt jeles unitáriusok emlékének. Channing halála óta akkora veszteség nem érte az unitárius egyházat, mint a Clarke halálával.

Ezután Reynolds Grindall, az amerikai unitárius-társulat érdemes titkára, tett kimeritő és felette érdekes jelentést, melyből felemlitjük a következőket: „Epen 25 éve, — mondja a titkár — hogy a Nemzeti Conferencia először találkozott. S vajjon minő eredményt tud felmutatni? Az tény, hogy a lefolyt 25 év egyesitett és lelkesitett minket. Ha megvizsgáljuk egyházi életünket, nagy változást találunk. Ugyanis a polgár-háboru előtt csak 250 ekklézsiánk volt, jelenleg van 400; s e gyarapodás nagyobbrészt 10—15 év lefolyása alatt történt. A kiosztott vallásos röpiratok száma akkor alig ment 15 ezerre; most 300 ezernél is több. Eklézsiáktól különböző czélokra begyült 6 ezer dollár, ez évben 60 ezeren felül. Ezelőtt 25 évvel az összes ekklézsiák központi helyisége egy kis szobából állott, jelenleg nagyszerü épülettel rendelkezünk, melyben egyházi, erkölcsnemesitő és emberbaráti munkálkodásunkat kényelmesen folytathajuk. Ezelőtt 25 évvel a nagy oceán partján csak egy unitárius ekklézsiánk volt, ma 18 van; az Alleghany hegyektől a Sziklás hegyekig csak 14, s ma 90. Új Angliában és a közép-államokban ugyanez időszakban 60 uj ekklézsia keletkezett. Csak a ki vak, a nem látja gyarapodásunkat s élénk tevékenységünket. E hiteles kimutatást amaz irányzatos hir megczáfolásáért tesszük, mintha az unitarismus Amerikában gyors hanyatlásnak indult volna. A tények azt bizonyitják, hogy soha sem volt vérünk melegebb, soha sem vert üterünk erősebben, soha sem volt a munkánk eredménye nagyobb, mint most; és különösen soha sem volt tágasabb mező a cselekvésre, mint jelenleg.“

Reynolds titkár továbbá hathatósan hangsulyozta a teendőket s különösen mivel Japánban s Közép-Indiában is nagyon terjed az unitárismus, jövőre, missioi czélokra, 200 ezer dollár aláirását kéri,

hogy a társulat, mint végrehajtó közeg, folytathassa gyakorlati működését.

Ezután a különböző conferencziák titkárai adtak számot sokoldalu munkásságaikról, mik örvendetes tudomásul vétettek. E jelentésekből kettőt jegyzünk fel, egyik az, hogy több helyen Emerson ünnepélyt rendeztek annak emlékére, hogy ezelőtt 50 évvel tartotta a Harvard egyetemen azt a hatalmas beszédet, mely egész forradalmat idézett elő s fontos következményei lettek az unitárismus terjedésére nézve; a másik az, hogy Californiában egy papnevelő intézet felállitását tervezik a gyakorlati papság számára. Az erre való alapot egyik hitrokon már biztositotta is.

A különböző bizottságok jelentései közül igen érdekes volt a dr. Hale előterjesztése a nevelő-intézetekről. „Ezelőtt 3 évvel — mondja dr. Hale — avval lettünk megbizva a Conferencia által, hogy adjunk véleményes javaslatot a hazánkban levő nevelő-intézetek jellegéről s hogy minő szellem uralkodik azokban. A bizottság alapos vizsgálódás után arról győződött meg, hogy az állam által fentartott vagy segélyezett intézetek kényszeritve vannak felekezetnélküliek lenni s a tanári székek betöltésénél valakinek vallása nem jöhet tekintetbe. De vannak olyan egyetemek s collegiumok, melyek kálvinista befolyás alatt állanak — evangelicus jelleggel — s ámbár prospectusaikban felekezet nélkülieknek hirdetik magukat, s az unitáriusokat és universalistákat is felkeresik adományokért s el is fogadják, de aztán sem a felügyelő bizottságba, sem valamelyik tanári vagy tanitói állomáson unitáriust, universalistát vagy katholikust nem alkalmaznának. A nyilvános iskolai rendszer — hála Istennek — melyet az ősök, kik nem voltak bigottak, nagy tapintattal megalkották — eleitől fogva biztositva van a felekezetiség legkisebb szinezetétől is. A mi országunk kezdettől fogva azt a főelvet fogadta el, hogy mi az Isten gyermekei vagyunk, nem pedig az ördögé. Ezért hozta be az általános szavazást; mert az a nemzet, a mely elhiszi, hogy a népnek $^{9}/_{10}$-része örök kárhozatra van itélve, soha sem adta volna meg az általános szavazat jogot; s aligha részesitette volna általános nevelésben őket. Nekünk oda kell törekednünk, hogy a legjobb eszközök ne legyenek a legrosszabb ellenségeink kezei között. Oda kell hatnunk, hogy a magánintézetek igazgatói is fogadják el a teljes szabadságot s ne legyenek tekintettel senkinek a vallásos meggyőződésére.

De a mig egyfelől sajnálattal emlékeztünk meg arról, hogy a szabad Amerikában is vannak olyan intézetek, melyek a lelkiismeret szabadságát korlátolják, másfelől nagy lelki örömmel kell üdvözölnünk egyik hitrokonunknak — több mint fejedelmi adományát — melylyel a már meglevő felekezetnélküli s teljes szabadságon alapuló egyetemek számát ujból egygyel nevelte." A részletes jelentés után Dr. Hale a bizottság nevében a következő javaslatot ajánlotta elfogadásra:

„Hogy a Conferencia teljes megelégedéssel fogadta az állami egyetemeken s a nyilvános iskolákban való felekezetiesség nélküli ne-

velés eredményét s azt az óhaját fejezi ki, hogy a többi nevelő-intézetek is tétessenek teljesen szabaddá minden dogmai megszorítástól."

„Hogy a Conferencia örömmel hallotta Mayo lelkésznek a déli államokban elért sikerét, hogy t. i. az ottani nevelési rendszer helyett az északi államok egyszerübb s szabadabb elvű rendszerét kivánják béhozni."

„Hogy a Conferencia nagy örömmel vette a Tanács ama jelentését, hogy a valójában szabad egyetemeink száma a „Clark-egyetem"-mel Worcesterben gyarapodott Clark hitrokonunk nagylelkű adománya által."

E javaslat egyhangulag elfogadtatott.

Felolvasásokat tartottak: Sunderland, Allen Henrik, Tunis János lelkészek a papságra vonatkozó kérdésekről. Dr. Abbot (nem unitárius) pedig a következő tételről: „Tudományos theologia az alapja minden vallásnak." Érdekes beszédeket tartottak még: May József, Calthrop Sámuel, Ames Károly és Jones János lelkészek e tárgyról: A hit megujulása Istenben, az emberben és a szellemi világban.

A nők segélyegylete is ez alkalommal tartotta üléseit.

Külföldi képviselő csak egy volt — Cyr Narcisse — a francziaországi szabadelvű egyházak központi tanácsának küldöttje. Cyr lelkész, ki nagyon szivélyes fogadtatásban részesült, a többek között ezeket mondá: „A központi tanács 192 egyház küldötteiből áll, kik a huguenották utódjai s kik a Calvinismus szigoru tanait elvetve, az unitárius elveket fogadták el. Mi szabadságért harczolunk s önökkel teljesen egyetértünk. Mi nem alkalmazzuk a procrustesi ágyat senkire. Elvünk a szabad vizsgálódás. Fogadják általam a legszivélyesebb üdvözletét Francziaország ama nemes férfiainak, kik a vallásszabadság ügyének épen olyan lelkes bajnokai, mint önök itten."

A gyülések végével mindig gyüjtés volt a Clarke Freeman Jakab tanári székre, melyet a meadvillei unitárius papnevelő intézetnél akarnak szervezni. A gyüjtések eredménye 6,150 dollár volt s igy az alap már a korábbi aláirásokkal 12 ezer dollár. Az alaptőkét 35 ezer dollárra szándékoznak emelni.

A gyüléseken a fennebb emlitett Curtis mellett Miller Sámuel — szintén legfőbb itélőszéki főbiró, — mint társelnök müködött.

Ezzel be is fejezhetnők tudósitásunkat a rendkivül érdekes Conferenciáról, de nem tehetjük, hogy legalább két lapnak ne közöljük a nyilatkozatát. A New-York Tribune ezeket irja: Az unitárismus kétségkivül életerő az amerikai kereszténységben: s ha nem is alakitotta át a régi hitformákat, az tagadhatatlan, hogy az azokról való felfogást megváltoztatta. Az unitáriusok méltán meg lehetnek elégedve azzal a hatalmas befolyással, mely által a régi theologiát elavulttá tették."

A Philadelphiában megjelenő Daily Evening Telegraph szintén egy hosszu czikket közöl a Conferenciáról, melyben igen ro-

konszenvesen és nagy elismeréssel ir az unitáriusokról. A bévezetésben elmondja, hogy az ország némely részében az unitáriusokat csak hirből és hagyományok után ismerik; hogy legszámosabban vannak Uj-Angliában, hol főleg a ragyogó elméjü Channing vetette meg az unitárismus alapját. „Azt nem lehet eltagadni, — igy folytatja — hogy e kis felekezet egy fél százév alatt, nagy befolyást gyakorolt ez ország vallásos gondolkozására. Fő jellemvonása a nemzeti Conferenciának a tulnyomó értelmiség. A vezér szerepet vivők nagy miveltségű s emelkedett szellemű férfiak, kik a legnemesebb indokoktól vezettetve müködnek az emberiség előhaladása érdekében. Az lehetetlen, hogy ezek a férfiak ne keltenének érdekeltséget bármelyik szószéken közérdekü szónoklataik által. Az unitáriusok inkább tehetségük, mint mennyiségük által lettek hatalommá minden községben, az Egyesült Államokban, a hol ismeretesek. Bármely felekezet büszke lehetne az olyan egyházi férfiakra, mint Priestley, Dr. Channing, Parker, dr. Bellows, Clarke, Frothingam és a mi sajátunk, a tiszteletre méltó Furness. Az unitárius papságot, általában, magas miveltség jellemzi, s minthogy az unitárismus, a melyet hirdetnek, az ethikai vallásnak legmagasabb kifejezése, a miveltebb osztály vonzódik ahoz s nem is érezné jól magát más felekezet egyházában. Az unitáriusok nem csak a világiakra gyakorolnak befolyást, hanem a más felekezetek papjainak gondolkozásmódjára is, úgy hogy ezek észrevétlenűl változtatják meg vallásos nézeteiket. Ebben rejlik a titka annak a vallásos forrongásnak, mely 30—40 év óta az elméket mozgalomba hozta, hogy a régi hitformáktól megszabaduljanak és e mozgalom soha sem volt tevékenyebb és hatalmasabb, mint épen napjainkban. Jóllehet az unitárismus azt igényli, hogy az a legegyszerűbb és legszabadabb elvű: és hogy az Isten atyaságára és az ember testvériségére van alapitva — s ha ez eszme elterjedne a néptömeg között, bizonyára az unitárius egyház bámulatos nagygyá nőne; de a régi evangeliumi hitelvek százévek hosszú során oly mély gyökeret vertek a nép vallásos gondolkozásában, hogy nagy idő kell arra, mig egy ilyen vallási forradalom teljesedésbe mehetne. Azonban *az unitárizmus haladni fog a maga pályáján, képviselve az emberiség legjava által. Az mindig kedvencz hite fog lenni sok tiszta szándéku és magasztos ideálokért lelkesülő embernek, kik buzgalommal munkálnak az emberiség felemelésén, kik előmozditják annak jóllétét és nemes példaadást mutatnak egész életök folyamában.*“

Kovács János.

KONCZ JÁNOSRÓL

Észrevételek Péterfi Lajos sz.-kereszturi tanár urnak e folyóirat mult évi 4. füzete 252—270. lapjain megjelent hason czimü életiratára.

Megvallom csak 4—5 héttel ezelőtt lettem figyelmeztetve egy Székelyföldön lakó hitrokon által e dolgozatra. Körülményeim nem engedik, hogy irodalmi vitákba bocsátkozzam, nem kenyerem. Mindazonáltal kényszeritve vagyok, nem annyiban a csekély magam reputatiója, mint inkább és főleg a boldogult jóltevő emléke érdekében nehány észrevételt tenni.

Ön szerint én a K. J életét „sokszor megbirálatlan adatok, sokszor nem éppen szerencsés kitalálásoknak és r á f o g á s o k n a k (!!) a valóság közé vegyitésével vázoltam.“

Hogy mennyiben alapos e vád, kitünik a következőkből.

Kötelességemmé volt téve — jóltevőnk ünnepélyéről levén szó — Konczról beszélni. Megelőzőleg 38 levelet küldöttem szanaszét az országba oly czélból, hogy Koncz ifjuságára nézve bár szájhagyományból, élő kutfőktől adatokat kapjak. Nehány választ kaptam csupán. Egy öreg ur, már néhai ádámosi pap adatküldés helyett éppen leszidott azon az okon, hogy mi módon merészlém én őt olyan vén embernek tartani, a ki Koncz ifjuságát ismerhesse. Sértve érezte magát a 80-as öreg a rettegett temető szélén.

Terjedelmes leirást kaptam néhai Koncz Lajos nyug. kir. táblai itélőmester urtól udvarhelymegyei Szombatfalváról. K. L. urnak két ivre terjedett iratából láttam azt, a mit külföldi utjáról, F. gróffal való találkozásáról, keszthelyi tartozkodásáról életrajzába iktattam. A család-ágazásra nézve is főleg abból láttam azt, a mit irtam. K.L. ur pedig azzal a kijelentéssel irt volt nekem, hogy azokat az öreg urnak szájából többször hallotta. Csakis e megbizható forrás utján beszélhettem valamit az alapitványozó leveleiből és cselekedeteiből később már inkább ismerhető Koncz ifjuságáról, mely már-már — a megbocsáthatatlan figyelmetlenség miatt — csaknem a szájhagyomány és mesék világába nyult vissza a franczia forradalom idején hazánkat is elboritott zürzavar sürü ködének foszlányai közé, a mikor sem Koncz, sem más nem végezhette tanulmányait csendesen. Az időben nem kellett annyi tanár, mint ma s a ki tanár akart lenni, annak sokat kellett gyalogolni, éhezni, fázni, sanyarogni, mig külföldi prot. egyetemeken valamit hallgathatott s haza jöve is 1—200 magyar forintra, 1—2 zsák buzára és nem 1—2 ezer forint fizetésre lehetett kilátása, mint a mai nemzedéknek.

Az időben a 30 éves életkor még sok jeles készültséget talált az iskola falai között. Meg kell emlitenem azt is, hogy az időben nem volt annyi szakiskola az ifjuság orra előtt, mint ma van. A gazdatiszt, ügyvéd, csak olyan theologus volt, mint a pap, s megforditva. Majdnem ugyanazon iskola adott minden pályára embert. Még az én deák-koromban megtörtént az, hogy az iskolafőnök a papi vizsga után 4—5 évig főnökösködött, azután az idők enyhültével jogakadémiába léphetett s ma státusügyész Egy másik végzett papnövendék várt, várt. Egyszer Zsibóra ment gazdasági gyakornoknak s ma kitünő gazda és a status jószágának haszonbérlője. De azért egyik sem türné el, hogy ön ingatagnak, határozatlan jellemünek rajzolgassa, minőnek Konczra fogásával engemet vádol (259. l.). Próbálja meg u. Toldy Ferenczet ilyennek rajzolni azért, mert Schedel-ből Toldy, s végzett orvosból nem is természettudományi iró, hanem irodalomtörténész és aesztéthikus lett és maradt, egyetlen egy vékony tüdő megkopogtatását is másra bizva. Próbálja meg B. urat szemébe ilyennek nevezni, azért, hogy miért nem maradt egy tudományág mellett s miért merészelte valamennyit mivelés alá venni. Ezt ön ingatagságnak, határozatlanságnak, ujabbi tudós nyelven kotnyeleskedésnek tartja, ugy-e bár?

K. L. ur 1876-ban, mikor az árkosi zsinatról ketten Brassóba kocsiztunk — higyje el, nem dicsekvés, — élő szóval megdicsért, hogy az öreg urról, kellő adatok hiányában is lehető hű és a korba beillő rajzot állitottam össze.

Sporzon Pál keszthelyi igazgató ur nekem is megirta volt, hogy K. J. neve az ottani gazdasági iskola anyakönyvében nem fordul elő. Ennek daczára K. L. ur, a néhai elbeszélése nyomán határozottan állitotta, hogy igenis keszthelyi több-kevesebb ideig való tartozkodásától, circumspiciálásától (saját szavai) s lehet, hogy hospitálásától dátálódik a gazdasági téren későbbi nagy szereplése a Lázár és más grófi családoknál, mint tanult s az időben országszerte hires, nagy minta-gazdaságot látott emberé. Az 50-es és 60-as években elég volt valamely ifjura nézve egy bizonyitvány a zsibói uraladomból pár évi gyakornokoskodásról, hogy Erdély bármely uradalmába első sorban meghivják gazdatisztnek, pedig Zsibón nem volt olyan gazd. iskola, mint ma K.-Monostoron. Hát egy Keszthelyen megfordult embernek az időben miért ne lehetett volna ilyen renoméja, mikor Keszthely az időben Erdélytől a világ végére esett.

Önt boszantja az, s nagy következtetéseket von abból, hogy miért nem lépett hát be azonnal valamelyik uradalomba számtartónak, s miért ment előbb a kir. táblára. Erre egyszerüen azt felelhetem s valószinüleg maga az áldott emlékü öreg ur is azt felelné, hogy azért, mert volt költsége rá s mert nemcsak gazdasági intéző, hanem jogügyi tanácsos is akart lenni egyuttal valamely családnál. Az időben a vagyonosabb családoknál 30—40 évig tartó ősiségi és más perek voltak folyamatban. Szükség volt tehát, hogy egy jószágigazgató minden tekintetben védő oszlopa legyen a családnak. Ma élő B. M. ur a 40-es években fiatal ügyvéd volt s egyuttal több nagy családnak

gazdasági fő vezetője. Mint ilyen a 60-as évek folytán csaknem elesett radnóthi uradalmat kétszeres nagygyá s Erdély minta-gazdaságává tette. Hogyan lehetett ez? Ön az ilyeneket nem akarja felfogni, ugy látszik. Ön előtt az eféle nem egyéb, mint ingatagság és határozatlan jellem. Szerintem nem az.

Árkosi Dénes ravai, Árkosi Mózes bözödi pap urak atyafiságot tartottak az öreg urhoz. Sem többszöri találkozásaink alkalmával élő szóval, sem irásban nem kifogásolták az én rajzomat. Rafaj Károly ur külföldre menetele előtt meglátogatta tudtommal az öreg urat, s talán atyafiságban is voltak. Semmi észrevételt sem tett. Mások sem. Anyai nagy-anyám anyja szintén városfalvi Zoltán leány levén, ugy beszélt gyermek-koromban az öreg urról, mint bátyjáról. Én tehát — megengedi ezt nekem, habár nem szokásom mások kabátját fogva kapaszkodni — némileg érdekelve is voltam az öreg ur rajzolásakor. A lehetőleg megfontolva igyekeztem irni minden olyant, minek alapja lehetett, s elhagyni igyekeztem egyes lehető olyan vonásokat, melyek az öreg urat körülvenni kellő kegyelet szent leplét távolról is megszakithatnák. Ön nem tartotta ezt szem előtt, hanem a helyett, mint nyomatékos kritikával iró és uj adatokat — én is ismerék nehányat — felfedező tudós a 268 lap második bekezdésében olyan vonást illeszt az öreg ur képére, melyet el kell vala hallgatnia. Ön ezzel sem elégedett meg, hanem egyenesen idéz ilyen formát: „En egyedül nem vagyok unitárius status!!!“ Kibontja azon nimbusz szent leplébő1, melybe saját maga is belegöngyölni igyekszik, s bemutatja 1856-ból az akkori körülményei, s talán főleg a csigmói jószág sorsa miatt elkeseredett, izgatott embert, a ki indulatosan utasitja vissza Mikó L.-nek statusérdekekben hozzá intézett kérését, annak a statusnak érdekében, mely kezeit Fejérvárig nyujtja a kaszamata fölé, hogy őt onnan kivigye!! Tisztelem a kritikáját. Effélét nem fog instálni egyetlen jóltevő is soha!!... Egy jóltevőt felfogásom szerint csak ugy szabad bemutatni, mint szivből, lélekből jóltevőt, mint a ki semmi egyebet nem akar, csak jót tenni ott és akkor, a hol és a mikor szükség van rá. Az én felfogásom szerint egy jóltevőt csak ugy szabad és kell a jövőnek emlékezetül hagyni, mint a ki nem Herostrát, vagy Julius Czézár, hanem csupán csak Jézus Krisztus lábainál ült. Ha valahol, ugy itt teljes érvényü törvény kell hogy legyen a „de mortuis bene, aut nihil.“ Egy jóltevőt nem ugy kell megitélni, mint egy politikai, vagy bankügyi szereplőt. A római egyház szentjeinek életrajzai a fennebbi elvek szerint vannak irva, s hatásuk — mondjuk — örökre állandó és biztos. A prot. egyházi és nemzeti ügynek nagy áldozatot hozók, mint ilyenek, azokkal egy sorba helyezendők, s csak szép oldalról szabad őket látni.

Nos, a fennebbiek után — gondolom — ön sem hiszi, hogy találgatásokkal, ráfogásokkal stb. éltem K. J. életrajza irásakor, valamint arról is meggyőződhetik, hogy én nem festettem ingatagnak, határozatlan jellemünek az öreg urat olyanok előtt, kik azt a kort ismerik. Kár, hogy ön előtt ilyennek látszék, pedig saját maga sem

csudálkozik azon (266. l.), hogy 1830. és 1857. között 10 rendbeli végrendeletet is csinált, miáltal az ön rajzának olvasója a legkirivóbban látja azon előbb rám tukmált állitását igazolva (s ez az öreg urra nézve igazán sértő ráfogás az ön részéről akaratlanul is), hogy ingatag és határozatlan lett volna.

Végül is azt ajánlom, hogy ne folytassunk vitát e théma felett. Ugy látszik, hogy ön jobban szereti Konczot, mint én, s én jobban szeretem, mint ön.

Csak azt sajnálom, hogy miért nem tartám meg a K. L. ur levelét, vagy ön miért nem álla elő kifogásaival K. L. ur életében. Reménylem, hogy nem fogja K. L. ur levelére való hivatkozásomat ráfogásnak nyilvánitani... Isten segélje, hogy lelkesüljön és lelkesüljön, s minél többet és jobban irjon minél helyesebb kritikával.

DERZSI JÓZSEF.

SZABÁLYZAT AZ EKKLÉZSIÁK PÉNZEI KEZELÉSÉRE.

Főt. Ferencz József püspök úr egy ujabb munkálattal kivánt szolgálni a vallásközönség érdekeinek, midőn az ekklézsiák pénzei kezelésére törvényeink értelmében egy szabályzatot dolgozott ki, melyet az E. Képv. Tanács 336—1889. sz. a. elfogadott. Itt közöljük e szabályzatot, mely uj évkor életbe lép. Az egyháza javáért fáradhatlan püspök egyidejüleg az esperesi vizsgálatokra is készitett Utasitást, melyet jövő füzetünkben közlünk. A pénzügyi szabályzat a következő:

Sz. 336—1889.
E. K. T.

Szabályzat az ekklézsiák pénzei és pénzértékü papirosai kezelésére

1. §. Az ekklézsiák pénzeiket kikölcsönzés által és takarékpénztárilag gyümölcsöztetik.

Kikölcsönzésnél az 50 frton felüli összegek jelzálogilag, az 50 frton alóli összegek két fizető kezes által biztositandók; 10 frton alól azonban kölcsönt adni nem lehet.

A ki nem kölcsönzött vagy 10 frton alóli, valamint oly pénzek, a melyekre a költségelőirányzat rendjén és folytán már szükség lehet s ennéllogva ki nem is kölcsönözhetők, takarékpénztárba helyezendők.

2. §. A kölcsönöket a kebli tanács (presbyterium) szavazza meg; e nélkül kölcsön adni nem szabad. A kölcsönök után legfennebb 8% kamat vehető. A kölcsön-ügylettel járó mindennemü költségeket ezenfelül a hitelt élvező adós tartozik hordozni.

3. §. A künnlevő kölcsönöket a presbyterium minden év végén egyenként számba veszi, megvizsgálja s a mennyiben akár a hitelt élvező adós, akár a jótállók vagyoni helyzete változása következtében azokat nem találná kellőleg biztositva, teljes biztositásukat eszközli: esetleg felhajtásuk iránt a szükséges lépéseket megteszi; sőt az ily változásokat időközben is figyelemmel kiséri s a szükséghez képest azonnal intézkedik.

4. §. A kamatot a tőkéhez csatolni uj tőkeadósságként nem szabad. Azon adósoktól, kik a kamatot pontosan nem fizetik, nemcsak a kamatot, hanem a tőkét is be kell hajtani törvényes uton is. Minden e nemü esetleges károsodásokért a presbyterium egyetemlegesen felelős.

5. §. A takarékpénztárilag összegyüjtött pénzek, mihelyt egy jelentékenyebb összegre szaporodtak — miről a pénztárnok jelentést köteles tenni a

presbyteriumnak — szántók és kaszálók, szóval ingatlan birtok szerzésére forditandók.

6. §. Az ekklézsiák mindennemü pénzeit és pénzértékü papirosait az esperesi vizsgálat alkalmával közgyülésileg erre megválasztott pénztárnok kezeli.

Püspöki vizsgálat alatt álló ekklézsiákban a pénztárnok a fennebbi módon a püspöki vizsgálat alkalmával választatik.

7. §. Pénztárnoknak teljes hitelü, megbizható és számadást vezetni tudó egyháztag választandó, a ki megválasztatásakor az ekklézsia pénzei és pénzértékü papirosai felelősség alatti hű és lelkiismeretes kezelésére esküt tesz le s az ekklézsia mindennemü pénzeit leltár mellett veszi át.

8. §. Az ekklézsia mindennemü javainak jövedelmeztetéséről s általában gazdasági ügyeiről a gondnok a presbyteriummal egyetértőleg gondoskodik. Ehez képest az esetleges haszonbérleteket, földek, vagy házak után, az ekklézsia nevében a gondnok köti meg. De az ezek után folyó haszonbéreket, gazdasági jövedelmeket, szintugy mint a kölcsönök után járó kamatokat a pénztárnok veszi be, s ő is adja ki, illetőleg helyezi el megfelelő nyugták és ellennyugták mellett; ugy a bevételekről, mint a kiadásokról, esetleg a lelkész segédkezése és ellenőrködése mellett rendes naplót vezetvén.

9. §. A pénztárnok gondja, hogy az ekklézsia mindennemü jövedelmei a maga idejében pontosan befolyanak s a rendszeresitett fizetések a meghatározott módon kifizettessenek; időközi apróbb kiadásokat azonban csak a gondnok vagy lelkész utalványára tehet.

Ha az adósok a pénztárnok felszólitására a maga idejében nem tennének eleget tartozásaiknak, erről a gondnokot azonnal értesiti, a ki a késedelmezőkkel szemben köteles a szükséges lépéseket megtenni.

10. §. Az ekklézsia mindennemü pénzei és pénzértékü papirosai a lelkészi lakon álló kettős zárral ellátott ekklézsiai vasas ládában, vagy a hol már Wertheim-szekrény szereztetett és szerezhető, abban tartandó. Ennek egyik kulcsa a pénztárnoknál, másik kulcsa állandóan a lelkésznél áll.

A pénztárnak a lelkészi lakon kivül tartása csak kivételesen engedélyezhető az ekklézsia közgyülése által. De ez által is csak a napi pénztár künntartása engedélyezhető; pénzértékü papirosak, takarékpénztári könyvek a meghatározott módon mindig a lelkészi lakon tartandók; vagy biztos letétbe helyezendők.

Leány-ekklézsiákban a pénztár szintén az ekklézsia ládájában a gondnoknál tartandó; a viszonyokhoz képest ezekben a pénztárnokság a gondoksággal egyesithető is.

11. §. A pénztárnok a hozzá befolyt pénzeket 24 órán tul magánál semmszin alatt nem tarthatja; hanem azokat ez idő alatt köteles a fennebbi pont alatt jelzett ládába vagy szekrénybe betenni. Sőt ebben is csak annyit tarthat készletben, a mennyire a rendes kiadások fedezhetése, esetleg a megszavazott kölcsönök szempontjából szükség van; a többit azonnal köteles elhelyezni valamely takarékpénztárba vagy bankba kamatoztatás végett.

12. §. A lelkész és gondnok vagy magok személyesen vagy kiküldött presbyterek által kötelesek legalább kétszer egy évben véletlen pénztárvizsgálatot tartani, illetőleg tartatni, a mely vizsgálatnak nemcsak a napló szerinti pénzkészlet számbavételére és megszámlálására, hanem arra is ki kell terjednie, hogy a beveendőket bevette-e és a kiadandókat kiadta-e maga idejében a pénz-

tárnok s általában a pénztárt a fennebbi pontokban előirt szabályok szerint kezeli-e? E pénztárvizsgálatról a legközelebbi presbyteriumi gyülésnek jelentés teendő tudomás vétel végett s ha bármely irányban hiány vagy mulasztás észleltetnék, a presbyterium köteles a szükséges intézkedéseket azonnal megtenni.

13. §. A pénztárnok évenként a következő évre köteles költségelőirányzatot késziteni s azt a presbyteriumnak beadni, oly időben, hogy ez is azt megvizsgálhassa az esperesi vizsgálatig, mely aztán a költségelőirányzatot megállitja.

14. §. Ugyancsak az esperesi vizsgálatra köteles pénztárnok évi számadását is megfelelő okmányokkal felszerelve elkésziteni s azt a presbyteriummal, illetve ekklézsiai gyüléssel felülvizsgáltatva, az esperesi vizsgáló-széknek a további eljárás végett készen beterjeszteni.

15. §. A püspöki vizsgálat alatt álló ekklézsiák, a mely évben azokban vizsgálat nem tartatnék is, kötelesek ugy az évi költségelőirányzatot, mint a számadást, legalább egy számadásos kimutatást, minden év február végéig a püspökhöz felterjeszteni.

16. §. A pénztárnok nemcsak az általa kezelt ekklézsiai pénzekért és pénzértékü papirosokért, hanem az ezek kezelése körül saját hibájából vagy mulasztásából történt károsodásokért is vagyonilag felelős. Lehető javadalmazásáról vagy fizetéséről az ekklézsia vagyoni erejéhez képest az esperesi, illetőleg püspöki vizsgálat alkalmával kell gondoskodni.

17. §. Időközi pénztárnoki változás esetén, a legközelebbi esperesi, illetőleg püspöki vizsgálatig az ekklézsia presbyteriuma és közgyülése ideiglenesen intézkedik, az illető esperestől, illetőleg püspöktől ez iránt tett utasitás értelmében, a miért az ily változás esetén ezeknek azonnal jelentés teendő.

Az unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvárt, 1889. november 17-én tartott üléséből.

Ferencz József,
unitárius püspök.

Kovácsi Antal,
közigazgatási jegyző.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„A rokonság és sógorság fokainak számitása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert vallás-felekezetek jogviszonyaira.“ E czimen közelebb igen érdekes mű jelent meg Csiky Lajos debreczeni ev. ref. theol. tanártól. A mű az összes felekezetek lelkészei és a világiak használatára van szánva, s 8-ad rétben mintegy 6 ivnyi tartalommal, három főrészre felosztva, melyek közül az első rész: alapvető ismeretek; második: a rokonsági és sógorsági ágak és izek számitása, családfák összeállitása; a harmadik: a magyarországi egyházjogi viszonyok a házassági tiltott fokozatok tekintetében bő tájékozást s utbaigazitást nyujt a rokonság és sógorság minden viszonyairól valamint azokról a fokokról és izekről, melyek között a házasság szabad, vagy nem szabad.

A mű mellett ajánlólag szól már maga a tárgy, melyet felölel, a felosztás, mely a mű irányát jelöli, azonban legnyomatékosabban ajánlja a művet maga a kivitel, melyben szerző szakértelemmel párosult utánjárással terjed ki minden legkisebb s létezhető viszonyra, s a munkába szőtt XLIV. ábrával illustrálja a rokonsági és sógorsági viszonyokat, a melyek a legkönnyebb utbaigazitást nyujtják a fokok, illetve az izek meghatározására nézve. Ezek mellett, mintegy kiegészitésül, hozza a könyv azon eljárási utbaigazitást és mintázatokat is, melyek követendők és kiállitandók a tiltott izekben szükségeltető királyi dispensalás megnyerhetéséhez.

A fennebbiek nyomán a mű általános szükséget pótolván, különösen a gyakorlati lelkészet terén, ajánljuk lelkészeink figyelmébe. (A mű kapható szerzőnél, Debreczen, Füvészkert-utcza 1079 sz. a. és Kókai Lajos könyvkereskedőnél Budapesten, IV. Károly-utcza 1. sz. a.) Ára 1 frt 25 kr. — m.

Jövő év január elejétől fogva egy új egyházi és iskolai lap fog megjelenni „Dunántúli Protestáns Lap“ czimmel. Jeligéje „az evangelium és a a lelkiismereti szabadság“, melynek szolgálatában hiven fog munkálni. Felelős szerkesztő Révész Kálmán; kiadó tulajdonos a pápai főiskola „Tanári kara“.

Éppen most jelent meg a középfoku kereskedelmi iskolák (akademiák) második és harmadik osztálya számára egy tankönyv, ily czimmel: „Politikai Számtan.“ Irta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akademia tanára. Négy fejezet alatt szakavatottan ismerteti az „egyszerü kamatszámitás“, „kamatos kamatszámitás“, „járadék-számitás“, kölcsönszámitás“, „sorsjegy-kölcsön“, „kapcsolástan“, „valószinüségi számitás“, „életjáradékok biztositása“, „tőkebiztositások“ miveleteit, s értelmes rövidséggel törekszik minden egyes részletet kellő világitásba helyezni. E legujabban megjelent műve is arról tanuskodik, hogy szerző hasznos munkásságban tölti napjait, s nemes hivatása iránti buzgóságának ily módon is dicséretes jelét kivánja adni. Midőn czélszerü tankönyvéről csak elismeréssel nyilatkozhatunk, a kitünő művet egyszersmind az érdeklődők figyelmébe melegen ajánljuk. — ιμ —

KÜLÖNFÉLÉK.

A betü és a szellem. Dr. Viguié-nek e czimen a párisi facultáson tartott tanévet megnyitó beszéde Baksay Lászlótól magyarra forditva a Prot. egyh. és isk. lap ez évi 37. és 38. számaiban is megjelent. E beszédben tagadhatlanul sok megfigyelni való van. Ránk nézve különösen érdekes benne az, hogy mi módon igyekszik Dr. Viguié megmenekülni a ref. egyház hagyományos dogmáinak t. i. a megtestesülésnek, a szentháromságnak, az engesztelésnek és a praedestinationak betüitől. Miután elmondja, hogy azon tiszteletnél fogva, melylyel az egyház e dogmák iránt viseltetik, ő is sokszor szeret azokra hivatkozni, de ha betü szerint erőszakoltatnak rá s erőnek erejével eszére akarják tukmálni, azok őt megölhetik; sőt azt is elismeri, hogy e dogmák, a mint azokat a tudatlan és gonosz conservativismus ma is betü szerinti értelemben fenn akarja tartani, a mai nemzedék és az egyház közötti végelválást orvosolhatatlanná, végzetessé és jogosulttá teszik: mert hogy a megtestesülés szerint a végtelen végessé, az absolut korlátolttá legyen, hogy a szentháromság szerint három egyet és egy hármat jelentsen, hogy a kiengesztelés szerint Isten maga magán boszut álljon és ártatlan vérre, még pedig saját vérére legyen szüksége a kiengesztelődésért, hogy a praedestinatio szerint Isten öröktől fogva elhatározta legyen, hogy teremtéseinek nagyobb részét elveszíti, bárminő legyen is azok törekvése, bűnbánata, mindezek a mai kor által keresztény dogmáknak egyáltalában el nem fogadhatók. — Dr. Viguié igy szól: „De nem, ti megcsaltok minket, ez nem keresztény dogma, ez annak csak külső és pedig eltorzitott boritéka. A betü megöl. Istennek hála ez nem a szellem.“ Nos, lássuk hát mi a szelleme ezeknek az eltorzitott boritéku dogmáknak. Dr. Viguié szerint: „a megtestesülés azt jelenti, hogy az Isten nincs a világon kivül, hanem él; és egykor a történelemben, irgalmának egy teremtése által, szeretetének hatálya által magát kijelentette mindeneknek idvességére és ez volt a kegyelem napja a Jézus Krisztusban.“ Ezt mi is aláirjuk. Csakhogy ekkor Krisztus nem maga az örök Isten, hanem történeti személy, a mint ezt éppen az unitáriusok tanitják. Dr. Viguié szerint „a szentháromság azt teszi, hogy a mi Istenünk élő Isten,

nem a judaismus merev Istene, nem is a pantheismus tétlen Istene, hanem az egyszerre transcendens és immanens Isten." Erre a magyarázatra bátran ráférne még egy ujabb magyarázat. Mert hogy mindez hogy olvasható ki a szentháromság dogmájából, ember legyen, a ki megérti. Ez az egész magyarázat valami különös szócsintannak néz ki. Dr. Viguié szerint: „a kiengesztelés azt teszi, hogy az Isten a legfőbb igazság, hogy sohasem iszonyodhatunk eléggé a bűntől, hogy ez Isten nem a paganismus frivol Istene, nem is a jó emberek könnyelmü Istene." Ez is csak olyan szellemi felfogása a kiengesztelés dogmájának, mint a minő fennebb a szentháromságé vala. Végre dr. Viguié szerint: a praedestinatio jelenti az Isten legfőbb uralmát, az Istennek jogát, az Istennek tiszteletét a vakmerő és fölfuvalkodott emberi vállalkozásokkal szemben." Ilyen önkényes és szabadtetszésü magyarázat mellett méltán mondhatta dr. Viguié, hogy a dogmák a bennök levő szellemnek csak eltorzitó boritékai. De mi azt hisszük, hogy a kik ama dogmákat megalkották, nem köszönnék meg dr. Viguiének azoknak ilyetén magyarázatát s aligha nem olvasnák rá saját szavait, melyekkel e dogmák tiszteletben tartására inti hallgatóit, igy szólván: „hagyjátok meg e dogmákat ugy, a mint vannak, durva nyerseségökben, a nélkül, hogy azokat elszinteleniteni, vagy kifinomitanátok, miként ma némelyek próbálják." Mert hiszen mit csinál dr. Viguié is egyebet, midőn a megtestesülés, a szentháromság, a kiengesztelés és a praedestinatio dogmáihoz a fennebbi értelmezéseket köti, mit csinál egyebet, minthogy azokat elszinteleniteni, kifinomitani igyekszik, hogy bevehessék a mai kor emberei is. És mi e törekvésnek csak örvendeni tudunk, mert ez uton lassan-lassan közelebb jutunk egymáshoz. S ha a ref. egyház elfogadja a dr. Viguié fennebbi értelmezéseit a megtestesülés, a szentháromság, a kiengesztelés és a praedestinatio dogmáinak, akkor bizony nincs más különbség közöttünk, minthogy mi már régebben megszabadultunk a betütől s a szellemet keresve, régebben észrevettük ama dogmák eltorzitó boritékát.

Szemelvények. Quandt wittenbergi superintendens a szász tartomány lelkész-gyülésén Halléban a régi evangeliumnak az új kor emberei számára való hirdetéséről a következő tételek szerint tartott előadást:

1. A nemzedék, melynek az evangeliumot hirdetnünk kell, nem rosszabb mint a régi jó időké. Értelmesebb, gyakorlatiasabb, merészebb, de egyszersmind világiasabb, gondteljesebb és reménytelenebb. 2. Az evangelium, melyet a mai embernek hirdetnünk kell, nem más és nem szabad hogy más legyen, mint a régi és minden emberre nézve érvényes és szükséges evangelium. 3. Korunknak igen kedvező jele, hogy nagyon sok alkalmas bizonyitékai vannak, melyek szószékeinken az evangeliumot hirdetik a szellem és erő megbizonyitásában. 4. Az

általános panaszszal szemben, hogy az evangelium hirdetése korunkban hatástalanabb, mint korábban, a szószék megmentése érdekében arra kell emlékezni, hogy napjainkban a szószékről sokkal kevesebb embert lehet elérni mint eddigelé. 5. Ez a rendkivüli körülmény, hogy kortársaink nagyobb része az egyházi beszédet éppen nem hallja, szükségessé teszi az evangelium rendkivüli hirdetését hasonlóan a pogányok közti missióhoz. 6. Azonban tekintettel a körülményre, a szónokoknak nemcsak ezt kell hirdetniök: „Oh térjetek meg", hanem magok részéről a szószéken kivül is fel kell hasznúlniok minden lehető módot az evangelium hirdetésére, nevezetesen a kereszteléseket, esketéseket és temetéseket. 7. Mindazáltal korunkban is a szószékről való hirdetés a fő és annak is marad; s főfeladatunk, hogy időszerüleg hirdessük az evangelium örök igazságait. 8. Korunk a beszédek kora. Midőn mindenki beszél, a praedicatoroknak különös gondot kell forditniok beszédjeik elkészitésére. 9 Korunk más nyelven beszél. A mai emberhez korunk nyelvén kell szólanunk. 10. Korunkban az idő pénz; ne beszéljünk hosszadalmasan. 11. Korunk több alávaló dolgot ismer, mint a hajdan, de sokkal kevesebb szentet is. Beszédeinkben a kereszténység alapelvei tanitásának nagy tért kell engednünk. 12 Korunk a munka kora. Szükséges tehát, hogy a munkát az evangelium világába helyezzük. 13. Korunknak megvannak a maga különös vétkes hajlamai, pl. az öngyilkosság, ezek ellen különösen harczolnunk kell. 14. Korunknak megvan különös szüksége is; vigasztalnunk kell tehát a szegény népet. 15. A hitetlenségnek és babonának az evang. kereszténységet illető heves támadásai ellenében korunkban a keresztény tudatot ébresztenünk és erősitenünk kell. 16. Korunkban a hivatal és személy szorosabban együvé tartoznak, mint korábban. A mint praedicalunk, a szerint kell élnünk is.

E tételeket a mi viszonyaink között is elfogadhatóknak találjuk.

gy.

Husz János emléke. Ujabb hirek szerint Prágában mozgalom indult meg, hogy a vértanu-reformátor Husz János emlékének szobrot állitsanak Korunk háládatossága az eszme vezérférfiai iránt úgy látszik, mind nagyobb mértékben mutatkozik; méltó örömét fejezheti ki tehát minden keresztény ember azon, hogy most a legmerészebb uttörő felé irányul a figyelem, kinek müködése nagyban hozzájárult a reformatio hajnalának felderitéséhez.

Az ev. ref. kerületi közgyűlés czimen folyóiratunk utóbbi füzetében közlött teljes objektivitással tartott közleményünkre Z. ur jónak látta a Protestans Közlöny 50. számában felvilágositásunk okáért némi megjegyzéseket tenni. Bár sajnálattal, de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy jóindulatu fáradozása semmi épülésünkre sem szolgált, nem merithetvén abból semmi felvilágosulást, semmi okulást. Minket sem a felemlitett tekintélyek, sem Z. ur okoskodása nem győzött meg arról, hogy a protestans szabadgondolkodás azt követeli, hogy a középiskolai oktatásnak mulhatlanul felekezetiesnek kell lennie, s ennélfogva az állami tanárképezdékben képzett tanárok középiskoláinkban nem lehetnek jó

tanárok; sem annak hasznos és helyes voltáról, hogy intézeteinkben szántszándékosan két nyeregben ülni akaró embereket képezzünk.

Sőt igazán szólva felvilágosodás helyett, még sötétségbe estünk, például a felállitni szándékolt paptanár-, vagy tanárpap-képzőintézet mivolta iránt; sehogy sem tudjuk elképzelni, hogy az a kálvinista paptanár- és tanárpap-nevelőintézet, mely „n ö v e n d é k e i t n e m a k a r j a a k á l v i n i d o g m á k i g á j á b a g ö r n y e s z t e n i“, tehát a Calvinus dogmáit elveti, minő „a l a p v e t ő e l v e k e n“ fog állani, s a tanári minősültség mértékéül felállitott i g a z h i t ü, közönbös stb. rovatokat az illetők miként fogják betölteni?

Ez azonban nem a mi dolgunk levén, nem törődünk rajta, valamint Z. ur fejtegetésével sem foglalkozunk többet: nekünk mindig az a meggyőződésünk, hogy éppen nekünk protestánsoknak nincs okunk félni az egyetemi oktatástól, legyen bár — a mitől Z. ur irtózik — katholikus szellemü. Ha az egyetemen valamely tanárjelölt más vallásu nézetre tér, más vallásu volt; ha gyengeségből teszi, sajnáljuk; ha erős meggyőződésből, kötelességünknek ismerjük tisztelni. Ezt tartjuk mi szabadságnak.

Házassági jogunkról. Házassági törvényeinket codificaltuk s keletkezett „az unitárius egyházi törvény a házassági jogról.“ Ezt a törvényünket Sztehlo Kornél budapesti ügyvéd ur, ki házasságügyi biráskodásunkat már többször megtámadta, a „Jogtudományi Közlöny“ folyó évi 40 és következő számaiban részletesen ismerteti és birálat alá vonja. Birálatában azt igyekezik kimutatni, hogy a mi törvényünknek intentiója az, hogy a házassági elválás mentől könyebben menjen végbe. Azt állitja, hogy törvényünknek nagy az elasticitás-a; például a szeretetlenség czimű §-ban az áll, hogy érvénytelen az oly házasság, mely vagyoni vagy más érdekből köttetett, holott — szerinte — a ki egy leányt azért vesz el, mert szereti, az is más érdekből, mint vagyoni érdekből veszi el a leányt: s az engesztelhetetlen gyülölség bebizonyitása igen könnyü“. A kivételes eljárás, nevezetesen pedig az egyoldalú folyamodás az általános jogelvekbe ütközik. E támadással szemben a védelemre Kővári Mihály kolozsvári ügyvéd és egyházi tanácsos szállt ki, ki a kérdéses törvényjavaslatot szerkesztette. Válaszában kimutatta a támadás alaptalanságát, jelesen azt, hogy törvényünk szeretetlenség czímű §-a helyesen van szerkesztve; mert abban ki van fejezve, hogy a házasság ugy érvénytelen, ha egyik fél n e m s z e r e t e t b ő l, hanem vagyoni vagy más érdekből köti meg; az engesztelhetetlen gyülölség megállapitó körülményei gyanánt pedig azokat fogadtuk el, melyeket a világi törvénykezés is ilyeneknek tekint, s a per viam instantiae eljáráshoz kritika nem férhet, a mint ezt már 1886.

évi 4 füzetünkben behatóan kifejtette. Válaszában — melyet helyszüke miatt egész terjedelmében nem reproducalhatunk — elősorolja azokat az anomaliákat, melyek különösen a katholikusoknál előfordulnak s hangsulyozza, hogy az általános házassági jog meghozatala érdekében sokkal czélszerübb lett volna az unitáriusok eljárása helyett ezeket szellőztetni. Legérdekesebb az, hogy törvényünkkel összehasonlitja és ellenbirálat alá veszi azt a szabályzatot, melyet a támadó úr megbizás következtében a kir. tvszékek válóügyben való eljárásáról birói gyakorlat és felső birósági döntvények alapján szerkesztett s kimutatja, hogy e mintaszerű szabályzat a mi törvényünkkel szemben hátrányban van s sok meg nem állható rendelkezést tartalmaz. A szabályzat értelmében érvényes az a házasság is, melyet róm. kath. vallásu papirendhez tartozó személy elvált féllel köt. Az unitárius házassági törvény szerint ily házasság nem jöhet létre mert a más vallásuak házassági képessége tekintetében az ő egyházi törvényeiket respectálja.

A szabályzat 36. §-a szerint, ha az ágy- és asztaltól szentszékileg elválasztott és utólag a protestans vallásra áttért fél saját személyére nézve a házasság felbontását ohajtja, ez iránti keresetét előbb alperes bíróságánál tartozik beadni s csak miután ez elutasitólag határozott, tehető folyamatba az eljárás a polgári hatóság előtt. De a szentszék előtt pert folytatott felek egyike protestans lehetett, s az ő illetékes birósága által a házassági kötelékből már ki is oldattathatott; az ily alperes, ki valószinüleg már mással lépett házasságra, perbe nem vonható. Az unitárius biróság ily esetben a hozzá folyamodó fél kérésére azonnal eljár s a másik fél megidézése nélkül hoz itéletet. A szabályzat 66. §-a a birói békéltetési tárgyalásra kétszer megidézett és meg nem jelent alperest ugy tekinti, mintha az elválásba beleegyezett volna; a 76. 77. §. értelmében, ha alperes a tárgyalásra az idéző végzés vétele daczára sem jelenik meg, az a vélelem, hogy az engesztelhetetlen gyülölséget osztja s a válásba beleegyezik; alperes részére ügygondnok nem rendelendő ki s a tárgyalás felperessel egyoldalulag tartatik meg. A mi törvényünk alperes meg nem jelenéséhez ily hátrányt nem köt, alperest per contumaciam elitéltetni nem engedi, hanem képviselésére ügygondnokot rendel.

Az angol unitáriusokról. Az angol unitáriusok egyházi életében mindenesetre egyik legnevezetesebb esemény ez évben a Manchester New College névvel jelzett papnevelő intézetöknek — Oxfordba — e régi egyetemi városba történt áthelyezése. Az unitáriusoknak e fontos papnevelő-intézete 1786-ban alapittatott Manchesterben, s innen is kapta nevét. 1803-ban áthelyezték Yorkba. 1840-ben újból visszatették Manchesterbe. 1853-ban pedig Londonba vitték, hol az University College-el volt

kapcsolatban a jelen év julius haváig. Az 1889—90-iki tanévet már Oxfordban nyitották meg. Voltak többen, a kik ellenezték az áthelyezést, de ugy látszik már belényugodtak, miután az intézet kedvező kilátások mellett dr. Drummond Jakab igazgató vezetése alatt folytatja működését és missióját. A tanárok által vezetett isteni tiszteletet sokan látogatják. E sok nevelő-intézettel biró városban, kétségkivül, nagy tér nyilik az unitárius hitelveknek szélesebb körben leendő elterjedésére. — Az angol unitáriusoknak Manchesterben levő papnevelő-intézetök czime ezután „The Unitarian Home Missionary College" lesz. A czélja ugyanaz marad, a mi eddig volt, t. i. a belmissióra papokat nevelni. Örömmel értesülünk, hogy az intézet igazgatójául Gordon Sándor, jeles lelkész és tudós barátunk van kiszemelve. — Londonban, Lambeth kerületben egy nyilvános könyvtár felállitása alapjára öt unitárius család 300 ezer forintot irt alá. — A Wakefieldi unitárius ekklézsia arról nevezetes, hogy egyike a legrégibbeknek Angliában. Ugyanis a Goldsmith Wakefieldi lelkésze által megörökitett helyen, az első unitárius isteni tisztelet az 1662-ik év tavaszán volt s azóta folytonosan fenn áll a virágzó ekklézsia. Ez évben a 227-ik évfordulót ünnepelték meg nagy érdeklődés mellett. Kiállitás is volt rendezve a nők által jótékonyczélokra, mely mintegy 600 frtot jövedelmezett. Az ekklézsia lelkésze, a közszeretetben és becsületben álló Chalmers András barátunk.

Az amerikai unitáriusok áldozatkészsége közczélokra. Pratt Énok Baltimorban, a mult évben, egy nyilvános könyvtárt alapitott, mely egy millió dollárba került ($2^1/_2$ millió frt) Clark G. Jonas Worcesterben egy millió dollárt adott a nevelésügyi bizottságnak egy a legszabadabb elveken nyugvó és felekezetiesség nélküli egyetem alapitására. Egy magát megnevezni nem akaró nő kétszáz ezer dollárt hagyott különböző jótékony intézeteknek. Egy névtelen, az amerikai unitárius Társulatnak a pénztárába ötezer dollárt küldött. A Christian Register 46-ik száma szerént az unitáriusok adományából 97 ezer dollár gyült be egy gyermekkert létesitésére vak gyermekek számára. A Clarke Freeman Jakab theologiai tanári székre 12 ezer dollár gyült össze. Takomában egy olyan iskola felállitására, melyben a tanulók magukat a kézmüiparban gyakorolhassák, egy előkelő unitárius, Thompson J. Walter, a városnak 40 ezer dollárt adott. A felsorolt adományok azt bizonyitják, hogy az unitáriusok nem csak szájjal, hanem jócselekedetekkel hirdetik az ember fiának, Jézusnak evangeliumát.

Az unitárius templom jelentősége. Midőn dr. Hale egy gyarapodó s jóllétben levő kis városban egy uj unitárius templomot felszen-

telt, egy igen értelmes nő igy szólott hozzá: „Önöknek egy unitárius templom csak annyit jelent, hogy egy névvel több van az egyházi naptárukban; de a mi városunk népére nézve jelent: jobb könyveket, jobb zenét, jobb csatornázást, jobb egészséget és erkölcsösebb életet, kevesebb részegséget, több józanságot és jobb kormányzást.“

A londoni egyetemen 60 szigorló nyert B. Sc. fokozatot = Tudományok tudora. Ezek között 7 nő volt. A B. A.-t = művészetek tudora czimet 238 an nyerték el, kik között 35 volt nő. Ezek között találjuk Wicksteed londoni unitárius lelkész barátunk leányát is.

Gyászhirek. Szentgericzei Jakab Lajos egyházi tanácsos f. évi december hó 6-án 87 éves korában Homoród-Oklándon jobb létre szenderült. Az elhunyt a régi Udvarhelyszéknek főjegyzője, később törvényszéki és árvaszéki birája; a székelykereszturi unitárius középtanodának felügyelő gondnoka, az udvarhelykör unitárius egyházkörnek pedig gondnoka volt. A néhai ugy volt ismeretes, mint jó családapa, a közéletnek derék munkása és lelkiismeretes hivatalnok. Főjellemvonása: mély vallásos érzülete. Ennek tulajdonitható, hogy felügyelő gondnoki tisztét oly odaadó buzgósággal teljesitette. Élénk emlékezetünkben van még a vizsgálatokon való megjelenése s a tanulók iránt tanusitott érdekeltsége. A megboldogultat fia, Jakab Gyula főszolgabiró, kinek házában élte le öregsége éveit, nagy családjával gyászolja, de e gyászban sokan osztoznak a legőszintébb részvéttel. Sirja felett a kör veszteségét meghatóan tolmácsolták köri esperes Darkó Sándor és k.-jegyző Kisgyörgy Sándor. Porait a kénosi családi-sirboltba hetyezték el. — Homoródalmási Gotthárd Zsigmond egyháztanácsos, sztánai birtokost szomoru veszteség érte szeretett jó neje, Telegdi Gizella élete 49 ik évében nov. 16-án történt elhunytában. — Fazakas Lajos, ny.-szt.-mártoni unitárius lelkész ifju neje elhunyt f. év oct. 25-én. Lelkész-barátunk egy kedves, jó feleséget vesztett el a korán elhunytban. A hitszövetnekénél találjanak vigaszt nagy fájdalmukra! — Néhai Mátéfi Károly t. sz.-biró leánya, kissolymosi Mátéfi Zsuzsika okl. tanitónő élte 26-ik évében oct. 20-án meghalt Debreczenben. A festészetben is jeles képzettségü tanitónő hunyt el benne.

A szerkesztőség postája.

Öszszes dolgozótársainkat az uj év alkalmából melegen üdvözöljük és szives közremüködésüket kérjük a jövőre is.

OLVASÓINKHOZ.

A „**Keresztény Magvető**" a jövő évvel 25-ik évfolyamába fog lépni. Nem kivánjuk részletezni, hogy a lefolyt hosszú idő alatt minő szolgálatokat tett az unitárius s átalában a szabadelvü kereszténység ügyének; de szivünk hálára buzdul Isten iránt, hogy abban a munkában, melyet szerkesztő-elődeink felvállaltak és mi folytatunk, mellettünk volt segedelmével. S hisszük, hogy velünk együtt a multra visszatekintve hasonló érzelem hatja át mindazokat, kik azokért az eszmékért lelkesülnek, melyeknek e folyóirat képviselője, kik a lelkiismereti szabadságért, a tiszta keresztény elvekért és erkölcsiségért lángolnak. Ez együttérzés biztatás a további munkára, melyet mi teljes erőnkből igyekszünk megtenni. De engedtessék meg reménylenünk, hogy a közös érzelmek és rokonszenvek nemcsak azok részéről fognak nyilvánulni, a kiktől tapasztalni eddig szerencsénk volt, hanem azok részéről is, a kiknél a rokonszenv ugyan nem hiányzott, de kifejezésre nem juttatták. Minél többen fogják ezt tenni, annál terjesebb és erősb lesz ez organum is és annálinkább fogja azt az ügyet representálni, a melyért áll és oly modorban, mely ahoz talál.

A jelentkezéseket, a pártolói és előfizetési dijjakat kérjük január hó végeig beküldeni.

Boldog karácsonyt és boldog uj évet kivánunk!

A Szerkesztőség.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

XII. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben:

Ágh Ferencz, B.-Hunyad . . . . 3 frt
Id. László Ferencz, Gyepes (2-or) . . 50 „
Id. Gálfalvi István, Ürmös (2-or) . . . 1 „

Összesen : 54 frt.

b) Kötlevélben:

László József tanár . . . . 25 frt.

c) 5 évig:

Német István lelkész . . à 1 frt = 5 frt
Ürmösi János tanitó . . . „ „ = 5 frt
Elekes Sámuel, Siménfalva „ „ = 5 frt
Elekes Dénes „ „ „ = 5 frt
Kozma Elek . . . . „ „ = 5 frt
Vári Domokos . . . . . „ „ = 5 frt
Sztannai Mózes, Sztmiklós „ „ = 5 frt
Orbók Sándor, Rugonfalva „ „ = 5 frt

d) 10 évig:

Al.-Siménfalvi ekkl. . . . à 5 frt = 50 frt.

Még igen számosan vannak, a kik e fontos ügyről meg nem emlékeztek olyanok is, a kik mostani helyzetöket iskoláink istápolásának köszönhetik. Némelyek több-kevesebb összeget aláirtak ugyan, de még egy fillért sem fizettek. Vajha a jövő évet örvendetesebb hirrel és eredménynyel zárhatnám be!

Kolozsvárt, 1889. dec. 16.

Benczédi Gergely
középénztárnok.

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Egyh. folyóiratunk valamelyik hasábján egy kis helyet bátorkodunk kérni, hogy egy távoli jóltevőnknek a nyilvánosság előtt is hálás köszönetet mondhassunk. Ugyanis:

Özv. Sinka Mihályné, sz. Koncz Eszter urasszony a kis-solymosi unitár. egyház-községnek Alpestesről egy 40 frt értékü diszes urasztali takarót kegyeskedett ajándékozni. E becses adományával Isten iránti szeretetének és egyházunkhoz való hő ragaszkodásának kivánta jelét adni. Fogadja érette egyház-kö zségünk nevében e helyen is hálás köszönetünk nyilvánitását.

Kis-Solymos, 1889. sept. 17.

Izsák István, megye-gondnok.

Nagy Sándor, unitárius pap.

Rugonfalvi tek. Jeddi Lajos ur, ev. ref. vallásu, a medeséri unitárius papságnak a medeséri határon egy darab erdőterületet ajándékozott, melynek térmértéke 1 hold és 51 ☐ öl, becsértéke pedig 30 frt.

Ezen nemes tetteért adományozó urnak a nyilvánosság terén is hálás köszönetemet nyilvánitom!

Medeséren, 1889. aug. 25.

Ferenczi Ákon, medeséri unitárius pap.

Tisztelendő Szerkesztőség!

A mészkői unitária ekklézsiában, mészkői birtokos tks. Gálfi Mihály ur és neje Komjátszegi Ida urasszony, ajándékoztak egy ezüst fonalos rojtos nagy szószéktakarót, melynek értéke 45 forint.

A mészkői unitária ekklézsia nevében ezért leghálásabb köszönetem nyilvánitom.

Mészkő, 1889. dec. 15-én.

Tarcsafalvi Pál, unitárius pap.
